

ИСТОРИЈА СРПСКОГ НАРОДА

Владимир Ћоровић

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	4
ПРВИ ПЕРИОД	5
ПРОДИРАЊЕ СЛОВЕНА НА БАЛКАН	5
СЛОВЕНИ СА АВАРИМА	15
СЛОВЕНИ НАСЕЉАВАЈУ БАЛКАН	24
БАЛКАНСКА КУЛТУРА У ДОБА СЕОБЕ СЛОВЕНА.....	29
СЛОВЕНСКА ПЛЕМЕНА И ЊИХОВА КУЛТУРА	37
ОРГАНИЗАЦИЈА СЛОВЕНСКИХ ПЛЕМЕНА НА БАЛКАНУ	51
ДРУГИ ПЕРИОД.....	58
БУГАРИ И БАЛКАНСКИ СЛОВЕНИ.....	58
ПРВИ ЗАЈЕДНИЧКИ ПОКРЕТ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА	63
ПРВА СРПСКА ДРЖАВА.....	65
ПОКРШТАВАЊЕ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА.....	67
СРБИ ИЗМЕЂУ ВИЗАНТИЈЕ, ХРВАТСКЕ И БУГАРСКЕ	72
ДРЖАВА МАЋЕДОНСКИХ СЛОВЕНА	77
ЗЕТСКА ДРЖАВА	86
СРБИЈА ЗА ВРЕМЕ БОРБИ ВИЗАНТИЈЕ И УГАРСКЕ	94
ТРЕЋИ ПЕРИОД.....	98
СТЕВАН НЕМАЊА	98
ЛАТИНСКО ЦАРСТВО И СТВАРАЊЕ СРПСКЕ КРАЉЕВИНЕ	105
СРПСКЕ МЕЂУСОБИЦЕ.....	112
ЗАПАДЊАЧКА ОРИЈЕНТАЦИЈА У СРБИЈИ	117
СРБИЈА КАО ГЛАВНА БАЛКАНСКА ДРЖАВА	124
ПОТИСКИВАЊЕ БУГАРА КАО СРПСКИХ ТАКМАЦА	136
СТВАРАЊЕ СРПСКОГ ЦАРСТВА	143
ДЕЛО ЦАРА ДУШАНА	155
РАСПАД СРПСКЕ ЦАРЕВИНЕ	166
МАРИЧКА ПОГИБИЈА	174
БОСНА КАО КРАЉЕВИНА	176
БОСНА КАО СТОЖЕР НОВЕ СРПСКОХРВАТСКЕ ДРЖАВЕ.....	182
БОЈ НА КОСОВУ.....	194
ЧЕТВРТИ ПЕРИОД	199
СРБИ ИЗМЕЂУ ТУРАКА И МАЂАРА.....	199
МАЂАРСКА ПРЕВЛАСТ У БОСНИ И СРБИЈИ	211
БОСАНСКИ РАЗДОРИ.....	219
ОПОРАВЉЕНА СРБИЈА	223
ДЕСПОТ ЂУРАЂ БРАНКОВИЋ.....	228
ПРВИ ПАД СРБИЈЕ.....	236
РАЗЛАЗ ИЗМЕЂУ ДЕСПОТА И МАЂАРА	242
ПАД СРБИЈЕ.....	252
ПАД БОСНЕ	262
СТВАРАЊЕ НОВЕ СРПСКЕ ДЕСПОТОВИНЕ	267
ПАД ХЕРЦЕГОВИНЕ	274
ПАД ЦРНЕ ГОРЕ	276

ПЕТИ ПЕРИОД.....	279
ТУРСКИ ЗАМАХ	279
СРПСКА ДЕСПОТОВИНА У СРЕМУ	286
ДУБРОВАЧКА РЕПУБЛИКА.....	297
ШЕСТИ ПЕРИОД.....	302
СРБИ ПОД ТУЋОМ ВЛАШЋУ	302
ТУРСКА ОСВАЈАЊА	309
НОВЕ СРПСКЕ СЕОБЕ.....	312
ОБНОВА ПЕЋКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ	318
ПРЕОКРЕТ У ДРЖАЊУ СРБА	323
ВЕРСКИ ПОКРЕТИ	334
ДАЉЕ БОРБЕ С ТУРЦИМА.....	341
ВЕЛИКА СЕОБА СРБА У АУСТРИЈУ	349
СРБИ У УГАРСКОЈ.....	356
ОСЛОБОЂЕЊЕ ЦРНЕ ГОРЕ	361
НОВИ САВЕЗНИЧКИ РАТ ПРОТИВ ТУРАКА	364
РУСКИ УТИЦАЈ МЕЂУ СРБИМА.....	367
АУСТРИСКИ ПОРАЗИ	372
РУСКИ УТИЦАЈ У ЦРНОЈ ГОРИ И СУСЕДСТВУ.....	380
КОЧИНА КРАЈИНА.....	388
ДУХОВНО ОСЛОБОЂЕЊЕ СРБА	392
РАЗМАХ ЦРНОГОРАЦА	397
НОВО ДОБА	401
ЗАЧЕЦИ УСТАНКА У СРБИЈИ	401
ПОЧЕТАК УСТАНКА У СРБИЈИ	406
РАЗВОЈ УСТАНКА	418
ФРАНЦУСКА ПОЛИТИКА ПРЕМА СРБИМА	422
РУСКО-СРПСКИ САВЕЗ	425
СЛОМ СРБИЈЕ	436
ДРУГИ УСТАНАК	441
СРБИЈА КАО САМОУПРАВНА ДРЖАВА	447
УСТАНЦИ БОСАНСКИХ МУСЛИМАНА	451
КРИЗЕ У СРБИЈИ.....	455
СРПСКИ ПОКРЕТ 1848. ГОДИНЕ	463
ЦРНА ГОРА КАО СВЕТОВНА ДРЖАВА.....	473
НАЦИОНАЛНИ И КЊИЖЕВНИ РОМАНТИЗАМ КОД СРБА	477
ПОЛИТИЧКЕ И ДУХОВНЕ КРИЗЕ У СРБИЈИ	492
ПУТ НА БЕРЛИНСКИ КОНГРЕС	500
АУСТРО-УГАРСКА ПРЕВЛАСТ	509
СРПСКО-БУГАРСКИ РАТ И ЊЕГОВЕ ПОСЛЕДИЦЕ	514
ПОСЛЕДЊИ ОБРЕНОВИЋ	521
ПОЛЕТ СРБИЈЕ.....	533
БАЛКАНСКИ РАТОВИ	547
НОВА ОМЛАДИНА.....	556
САРАЈЕВСКИ АТЕНТАТ	563
СВЕТСКИ РАТ	566
УЈЕДИЊЕЊЕ	573
ВЛАДА КРАЉА АЛЕКСАНДРА.....	581
ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА.....	594
ВЛАДИМИР ЋОРОВИЋ И ЊЕГОВО ДЕЛО.....	600

Предговор

Предговор је написао В. Ћоровић припремајући дело за штампу.

Историја српског народа др Владимира Ћоровића обухватиће целокупан приказ прошлости српског народа од најстаријих времена па све до данас. У књизи се излаже најпре политичка судбина Срба кроз све мене, толико многобројне и тако разноврсне, и додир и везе Срба са осталим државама и народима на Балкану. Судбина трију великих сила, у три периода српске прошлости, везана је за Србе и српски народ: Византије, Турске и Аустрије; Млечи, Мађарска, Бугарска, Албанија имају читаве векове своје историје у додиру са нама. У књизи су сви ти моменти приказани генетички, да се од почетка добије тачна слика о карактеру тих односа и о њиховом узајамном утицају. Схваћена тако, књига је, природно, обухватила и културну историју, хотећи да прикаже и културне везе и утицаје појединих народа. Читаве главе говоре о нашој књижевности и уметности.

Тенденција је књиге, да се истакне у довољној мери улазак српског народа у европску заједницу, да се обележе тешкоће с којима се борио и напори које је уложио, и да се, указујући увек на иницијативе и утицаје који су долазили са стране, нађе оно што је битно и трајно српско, и што је било позитивно и конструктивно. *Историја* треба да покаже, које су то унутрашње вредности и какве врсте биле, што су успеле да нас одрже кроз толике векове и кроз невероватно тешке кризе. У књизи нема националног самохвалисања, али има националне вере. Народ, који је претурio толике невоље, у најтежим приликама, нема разлога да се сада, ма у ком часу, предаје малодушности. Књига је рађена са свом научничком опрезношћу, и увек је имала пред очима само истину. Та истина је понекад непријатна за појединце или поједине скупине, али она се морала рећи: без истине нема праве историје, а сем тога за оне, којима историја треба да буде "учитељица живота", она губи свој прави значај чим хоће да извесне чињенице било прикрије, било изврне. У нашој прошлости има толико светлог, лепог и великог, да нас слабо и рђаво нема шта да узбуђује и оно чак долази као допуна великом, да га јаче истакне.

У нашој књижевности ова ће *Историја* бити новина. Књиге К. Јиречека приказују само стару српску државу, а *Историја* г. Ст. Станојевића излаже само политичку судбину српског народа. Ова нова *Историја* г. Ћоровића биће културно-политичка. У њој је историја свих српских области и држава, рађена синхронистички и са тежњом, да се што боље виде и обраде њихове етничке основе и развој заједница. У довољној су мери истакнуте и наше везе са Хрватима и Словенцима од најстаријих времена, кад смо несумњиво утврђени као једна велика племенска заједница, па све до нашег толико дуго очекиваног Уједињења. Покушало се нагласити, колико су које наше области утицале на дух и стварање народне целине и какав им је значај у заједничкој држави. То ће показати довољно јасно, да нема дела у нашем државном организму, који нема заслуга за њ и који не представља једну неизлучиву позитивну компоненту.

Ова књига, сем овог свог националног интереса, показује још и то, како се у нас у последње време лепо развија историска наука. Видеће се, колико је нових испитивања и резултата дошло после 1911. год., кад је објављена прва Јиречекова књига, и колико се у извесним питањима отишло даље. Поставила су се нова питања и пробудили стари проблеми. Овај велики Светски Рат, са својим променама свих врста, унео је у историска схватања извесну очигледност, каква се раније тешко дала замислити. Пред нашим очима рушиле су се старе вишевековне државе и обарали се престоли; избијале револуције; померале се географске карте из основе; пред свет се постављала небројена, сложена и дотле неслућена питања изукрштаних интереса свих континената. То омогућава дубље улажење у схватања државних проблема и релација и суд с нешто више прегледа. Српска историја у вези је са општом, и не може се ни схватити ни радити без ње. Српско питање у многим погледу и нама самим постаје јасније, кад је у рељефу велике светске политике. Исто тако, поступци наших противника и велики историски сукоби могу бити правилно цењени само кад их посматрамо у том великом оквиру и са целом позадином.

ПРВИ ПЕРИОД

Продирање Словена на Балкан

Сеоба или велико померање народа, које је почело узимати све већег маха од другог века после Христа, беше један од најзначајнијих покрета у историји Европе. Он је, како је то лепо примећено, значио у исто време и распадање и обнову. Стари свет, коме је политички била главни представник моћна Римска Империја, узмицао је и падао под неодољивом навалом свежих и активних племена, која су, најпре са севера а после и са истока, стремила према његовим средиштима. "Како за нашу државу настају већ последња времена", писао је још Тацит у својој *Германији*, "најбоље што нам још срећа може да поклони, јесте неслога међу непријатељима." Узроци и мотиви за та велика померања читавих племена и народа разноврсни су и веома сложени, али је њихов процес готово из правила морао доводити до сукоба са Римљанима. Ови су далеко истакли своје државне границе: изазивали су на доста страна својим освајачким прохтевима реакције угрожених; и држали су под својом влашћу све главне прилазе за средњу и јужну Европу и њена најплоднија и најпитомија подручја. Већ крајем другог века воде се борбе на дунавској линији између Римљана и германских племена, која су у покрету; а експанзивни и многобројни Готи допиру све до обала Црнога Мора, да се у наредном веку, с појединим одредима, пребаце пустошећи у Малу Азију и подножје Кавказа. Од средине трећег века почиње готска офанзива на Балканско острво, извођена претежно из старе Дакије а данашње Румуније. Осећајући тешкоће одржавања сувише далеких и растегнутих граница, Римљани се решавају, пред крај трећег века, да напусте извесне области, као на пример истакнуту Дакију, па да на природно повољнијим границама, са више концентрације снага, изврше бољу организацију одбране. Али Царевини није било помоћи. Иако је опасност од насртљивих варвара била очигледна, у Империји се ипак, у неколико махова и на неколико страна, воде огорчене борбе разних претендената за царски престо. Неколико таквих обрачуна свршено је и на балканском подручју, неки готово пред очима спољашњих непријатеља. У много прилика тражи се сарадња туђинаца, и за ту сарадњу жртвују се крупни државни интереси.

У четвртном веку један читав низ "илирских" царева, чију серију мало раније почиње Диоклецијан, који су потицали из разних места Илирикума и који су долазили на власт захваљујући у главном својим војничким способностима, успео је, донекле, да изведе извесне реформе и развију војничко самопоуздање, али ни он није могао да спречи процес распадања. Царевина је постала претешка, да би се могла у целини одржати. Свестан тога, а руковођен и другим разлозима, подигао је Константин Велики Цариград (330. год.) као нову престоницу, давши том нарочит значај Балканском Полуострву. Год. 395. изведена је и стварна подела Царства у источно и западно, иако то можда није била права тенденција творца те поделе, цара Теодосија.

Крајем четвртог века, око 370. год. појавише се хунске гомиле на подручју данашње Русије. Под њиховим притиском извесна се племена тога подручја повлаче према западу, док им друга, покорена, признају власт. На удару Хунима беху нарочито Готи, врло моћни, који су се још ту развили у две велике скупине, источну и западну. Док су источни добрим делом признавали хунску власт, западни су почели читав низ необичних пустоловина. Један њихов део спустио се на Балкан, потукао ту једну царску војску и у смелом залету допро до самог Цариграда; после тог првог залета, који је био сузбијен, они се прибирају поново и нешто преговорима и обећањима а нешто силом и претњама постају упола господари на Балкану. С Балкана прелазе у Италију, где 410. год. узимају и пљачкају Рим. Покоривши и потиснувши Готе, Хуни су несметано продрли до Дунава, повукавши са собом делове прегажених народа, германских и словенских. Појаве Словена у подручју око Дунава

несумњиво су у вези са готским повлачењем и хунским надирањем. Мешање Гота и Хуна и са овима Бугара на том подручју померања оставило је трага у нашим старим споменицима; тим се да тумачити, што неки наши стари писци, са Стеваном Првовенчаним, називају Бугаре Готима. Досада је правац померања био у главном од севера према југу и југоисточно, а много мање према западу; с појавом Хуна почиње велико кретање маса од истока према западу и југозападу. Долине дунавске постају попришта дугих борби; панонска котлина је крајњи циљ многих сеоба, а Влашка служи за неколико столећа као нека врста подручја за прелаз. Већ германским надирањем поремећени поредак на дунавској линији претвара се сад у потпун етнички и државни хаос. Ту се сручују и мешају старинци и дошљаци, гоњени и гониоци, побеђени и победиоци, расе Европе и Азије, најразноврснији типови и језици. За времена хунског господара Атиле (433-453. год.), "бича господњег", који је задао страх целој Европи и чије су ратничке гомиле прелазиле дубоко у Француску и у Италију, страдале су много и северне балканске покрајине, нарочито подручје од Дунава до јужне Мораве. После његове нагле смрти распала се хунска држава за необично кратко време. Њеним падом користише се у главном два германска Хунима подложна племена: Готи у Панонији и Гетиди у Дакији. Готима је био господар Теодорих, јунак епске поезије германске, човек од веће вредности. Он се брзо снашао у хунском расулу и постао је, за кратко време, једно од главних лица у хисторији Балкана и Средње Европе. Он покорава и уједињује готска племена на подручју европског дела Источног Римског Царства. Његова је моћ толика, да га цар Зенон 484. год. именује конзулом, бојећи се да се од савезника не прометне у непријатеља. Кад му је готски елеменат постао и сувише сумњив, цар Теодориха упућује, као свог мандатара, у Италију, да тамо силом преузме власт од Одоакра, који је 476. срушио Западно Римско Царство. Одазивајући се царевом позиву Теодорих је 488. год. кренуо са највећим делом својих људи на Италију, оставивши панонско подручје и дунавску линију без правог господара.

На плодна подручја, која беху напустили Готи, кренуло је више варварских племена. Северна граница Царевине имала је ту доста незаштитених прелаза, јер цар Зенон није могао да место Гота њихову одбрану повери својој војсци. Као врло активни јављају се на тој страни, одмах после одласка Гота, хунски Бугари. *Бугари* су азиског порекла, хунско племе с нешто мешавине, што им и име каже (у турско-монголском *bulgha* значи "мешати"). Припадају јужно-татарској раси (чагатај), а по језику су најсроднији чувашкој групи, очуваној у источној Русији, у области Поволожја. Њих су повукли са собом Хуни; "стара Бугарска", како се у VII веку зове њихова постојбина, била је претежно у кубанској области. Већ 482. год. звао их је цар Зенон у помоћ против Гота. У борби с Готима Бугари нису имали среће; али су зато сад, после њихова одласка, желели да се богато окористе.

Продирању варвара у то доба помагале су у Источном Царству и друге прилике. У Византији је иза смрти цара Зенона, 491. настала борба за престо. Царица његова, Аријадна, успела је да протури за цара једног од својих нижих дворских чиновника, силенцијара Анастасија, који се четрдесет дана после смрти мужевљеве венчао с њом и поставио је поновно за царицу. Против њих се, са извесном сумњом за братову смрт и са много огорчења, диже брат Зенонов Лонгин са својим земљацима Изаурима. Лонгин убрзо би ухваћен у Цариграду, прогнан у Египат и тамо рукоположен за попа, али се устанак, који је он потакнуо, разбуктао по Изаурији и узо опасне размере. Три године требало је византиској војсци, док је угушила устанак и док јој је успело, да добије главе задњих и најопаснијих противника. Да би у неколико постао сигуран од евентуалних нових побуна цар Анастасије нареди, те се велик део Изаура расели с њихових огњишта и насели по Тракији. Осим тога, било је тада великих верских борби ради оштрине васељенског халкедонског сабора (од 451.) и ради интрига, које су га пратиле као и већину васељенских сабора. Јеретички назори Нестора и Еутахија нису били без својих присталица; сам је Цар на ужас опозиције симпатисао са учењем овог другог и допуштао у Цариграду његово слободно проповедање. Цариградска патријаршија, желећи да појача свој углед као патријаршија престонице и да изведе црквено јединство на истоку, беше решила да се цариградском патријарху признају исте повластице какве је имао папа у Риму за запад и да цариградски патријарх буде положајем најстарији од свих источних. Незадовољство је услед тога било почело да добија антигрчко обележје. Читаве покрајине Мале Азије и Африке устадоше против цариградских одлука и постојала је не мала опасност, да покрет са верског пређе и

на чисто политичко поље. Између Рима и Цариграда дође услед тога чак до стварног раскида. Најзад, 502. год., Византија се без потребе заплела у рат са перзиским владаром Кабадом. Рат тај, који је трајао три године, без много среће за обе стране, истрошио је знатно државу и ослабио њену војну снагу, а није јој донео никаквих стварних успеха.

Све су те ствари без сумње пратили и варварски народи око Дунава. Није случајно, да оне исте године, 493., кад у Цариграду бесни буна против цара и царице у изауриском покрету, варвари прелазе Дунав и упадају у Тракију, где с успехом војују. Анастасије, немоћан за борбу на више страна, шаље Теодориху, победнику у Италији, владалачке знакове последњег римског императора, да би био сигуран бар од њега; а на дунавске варваре, међу којима су главни Бугари, шаље јаку војску. Али год. 499., код реке Цурте, би та војска, која је имала 15.000 војника и 529 ратних кола, страховито потучена, изгубивши четири вође и више од 4.000 војника. Охрабрени тим успехом Бугари наставише борбу, и 502., не наишавши ни на какав отпор византиске војске, опленише немилице Тракију. Није немогуће, да су Изаури, које је Анастасије силом колонизирао по тим крајевима, можда и намерно, да му се освете суделовали с Бугарима или им помагали за разна обавештавања. За то време Готи су из Италије проширили границе свог поседа и на источну обалу Јадранског Мора, зауевши сву Далмацију у римском опсегу, све до Колубаре, и читав Срем са Сингидунумом (данашњим Београдом). И подручје моравске долине беше несигурно. Год. 505. ту је изведен један тако силан напад Бугара и њихових помагача на Византинце код реке Мораве (Марга), да је по речима савременика, код поражене византиске војске сасвим скрхан војнички дух отпора.

Те борбе и стални унутрашњи немири, нарочито у Цариграду, где су странке у популарном циркусу стварале честе нереде, исцрпише у великој мери војне снаге у држави. Цар се озбиљно забрину о судбини неких својих области, па чак и самог Цариграда. И с тога се, из страха продирања варвара и њихових ненадних препода, одлучи да престоницу опаше јаким заштитним зидом, како би је заштитио од изненађења и да би је у случају потребе могао лакше да брани. На ту мисао чини се, да је био дошао и његов претходник, цар Зенон. "Дуги зид" његов (то макрон τεῖχος), који је хватао од Грчког до Егејског Мора, у линији од Селимврије до Хераклеје, био је дугачак неких 40 римских миља, висок и дебео по 20 стопа и допуњен кулама за војнике. Имао је на 600.000 кубних метара камена. Осим тога, да би пешак више био сигуран од напада варвара, цар помаже, по свршетку дугог зида (512.), и насељавање, у доњим крајевима око Дунава, германског племена Херула, који су се потуцали по овим крајевима Европе и једним делом, у V веку, сачињавали пратњу и помагаче Атилиних Хуна у тим пределима, а у ово доба били пријатељи и савезници Источних Гота. Колонизације туђинаца за заштиту државних граница била је мера којом се Византија није само једном послужила, а колико је та мера стварно била подесна да заштити државу и колико је откривала њену слабост показују најбоље догађаји, који су дошли после тога.

Крај Анастасијеве владавине био је врло буран. Ушавши у страсне верске борбе као еутихијанац он је изазвао против себе готово сву хијерархију и огроман део народа. Ово нерасположење повећали су још и нови финансијски намети. После једне буне цар позатвара и поубија многе од бунтовника; свргну сва три патријарха: цариградског, антиохијског и јерусалимског; растера многе епископе и свештенике и изазва пометеност у црквеним одношајима свог доба. Тај метеж у држави употреби војвода Витилијан, из Залдапе с Дунава, латинског порекла који диже устанак у Тракији. Да би скупио што више војске, он позва у помоћ и варваре. Међу њима је било много Хуна и Бугара. С великом масом он разби неколике царево војске и плъчкајући продре до самог Цариграда. Одбачен одатле, после једне неуспеле поморске битке, он се повукао у унутрашњост као стварни господар Тракије, не устручавајући се од акције у суседним областима. Успех његов долазио је добрим делом од тог, што се он није истакао као прост бунтовник, него и као верски противник царев. Против цара и еутихијанаца изјавише се на својим састанцима епископи Илирика и Грчке, и после епископи Епира помагани и од трупа тога краја. Под утисцима разних борба и завера, дочекавши 517. један огорчен упад варвара (до Термопила,) стално у трзавицама, упорни Анастасије, пресвиснуо је једне олујне ноћи 518. године.

После Анастасијеве смрти прогласи се за цара неочекивано поглавар његове телесне гарде Јустин. Неписмен и прилично прост, али подузетан, тај је човек оставио своје родно село и кренуо у свет за бољом срећом, па је, захваљујући својој упорној енергији, храбрости (у изауриском рату стекао је поверење царево) и сеоској лукавости, дошао до највећег места у држави. Као исправан православац он би од противника еутихијанских и прошлог цара поздрављен као избавилац и помаган свим ауторитетом цркве. Он се измири и са Витилијаном, домама га у двор и именова магистром војника и конзулом, да га мало после смакне и тако као јединог опасног такмаца за увек склони с пута.

Пред крај живота цар се све више ослањао на свог сестрића Јустинијана и учини га најзад у априлу 527. својим савладаром, да му иза смрти, у августу те године, преда обезбеђен и непрепоран престо. Нови цар, једна од најкрупнијих личности византиске историје, беше занимљива комбинација несумњиве бистрине и ширег духа са упорношћу тврде памети и неодмереношћу сурових инстинкта. Образован пажљиво он је имао обимног енциклопедиског знања старих филозофа и жив интерес за многа питања савременог живота. Бавио се песништвом и богословијом (њему се приписује позната црквена песма "Јединородни сине"); био врло упућен правник и његова кодификација римског права и данас је на цени (*Corpus iuris civilis*); а као сјајан споменик његових високих идеја стоји славна Аја Софија, највеличанственија грађевина императорског Цариграда. Као владар он је, међутим држави донео само релативне користи. Прецењујући и своје снаге и средства он је подузимао послове, који су се изводили са много напора и жртава, а завршавали често са врло проблематичним вредностима. Увукавши Византију у сукобе готово са свим светом, да би обновио стари сјај и значај царства, он је исцрпао све њене изворе и сокове и довео је до потпуне изнурености и финансиске немоћи, што је било поразно не само за његове наследнике, него и за крај саме његове владавине.

Из нешто сувише општих вести знадемо, да је већ делимично током Јустинове, а с почетка Јустинијанове владавине настало опет живо кретање у пуној мери варварских племена у пределима око Дунава. Сваке године, казује један савремени грчки писац, проваљују Хуни, Анти и Словени, Σκλαβηνοι, у византиске покрајине и то кроз Илирик и читаву Тракију, од Јонског Мора до предграђа Цариграда. Прве прелазе покушали су Анти, и нису добро прошли; али њихов први неуспех није обесхрабрио друге. Цар је, због тих упада, био понекад у осетној неприлици. Ушавши у рат са Перзијом, који је избио пред смрт Јустинову, Јустинијан није имао довољно војске, да је баци према дунавским нападачима и да их обуздава у прохтевима.

Словени, који су живели, и ако многобројни, непознати ближе Европи и њезиним писцима, све иза карпатских гора и од Висле до Азовског Мора, јављају се у историји са својим именом тек у ово доба, кад су дошли на домак грчких граница, потиснути из своје постојбине од тих разних народа у општем померању тих времена. Име Словѣнинъ долази од корена *wleu* - κλυεζω - *cluege*, и означава људе, који живе око река; читав низ имена извора и потока очуван је све досад с тим именом: Словац, Словиње, Словин, Славница и др. Први пут се спомиње то име у теолошким питањима и одговорима Псеудо-Цезара Назијанског, οἱ Σκλαυηνοι καὶ С горње стране Дунава спомиње их οἱ καὶ Δαυουβιοὶ τζοδαγοζειομενοι. Φιδωνιτοί, у првој половини VI века савремени византиски писац Прокопије, који наводи, да Словени заједно са једнокрвним Антилима заузимају највећи део простора на другој обали реке. И сви други писци VI века познају Словене у тим крајевима У Седмоградској они су оставили много топономастичког трага, а данашња се Влашка једно време тада звала словенском земљом. Значи, дакле, да су ту они стигли током друге половине V и на почетку VI столећа, заједно са хунским и бугарским четама, које су надирале из источнијих крајева Европе и потискивале Словене имајући их више као подложнике него као савезнике. Нарочито беху на ударцу словенска племена иза карпатских кланаца, од Дњестра до мора, она која спомиње савремени Јорданес (*Sclaveni*, *Sclavani*), куда су највише и најлакше пролазили надирачи, да би се спустили у обе дунавске котлине. Ради овисности од тих завојевачких народа словенско је народно име код многих западних писаца и племена доведено у етимолошку везу са латинским називом робова: Словѣнинъ-*Sclavanus*-*Sclavus*.

Против тих нових дунавских непријатеља Јустинијан, у оскудици довољне војске, постави добре заповеднике: најпре свог синовца Германа, вешта и срећна у борбама, па после Хилвуда (531. год.), пореклом Анта. Овај се храбро борио против својих саплеменика, али је после три побуне и заглавио од њих. Иза те двојице не дође нико, да их достојно замени и притисак нападача поче да бива све тежи. У то време изби у Цариграду опасна буна против цара, потекла од монофизита и присталица Анастасијевих потомака, и то још више омете организацију отпора на северној страни. После, тек што је славни царев војвода Велизар крваво угушио буну, поче нови рат са Вандалима у Африци, а три године доцније, 535. и опасно и дуготрајно војевање у Италији против Источних Гота. Заузет на толико страна цар не доспева да обрати пуну пажњу догађајима око Дунава, нити с почетка томе непријатељу придаје ону важност, коју осталима. Ради тога Словени, Анти и Бугари постају све слободнији и све насртљивији и све се више учвршћују на плодном терену, на ком су се нашли. Једна борба између Анта и Словена 533. омела је за неко време њихове акције против Царства, али за то Бугари искоришћавају талијански рат, проваљују дубоко на Балкан и имају врло љуте борбе са византиским проређеним посадама. Чак је поглавар Илирика, Хун Аскуп, био заробљен од Бугара и одведен у њихову земљу.

У оскудици своје војске заузете ратове у Италији, Византинци су тражили помоћи и у тих племена, која су деломично прелазила Дунав и постајала њихови поданици. Кад је Гепид Мундо, поглавар Сирмиума, приставши уз Византинце, постао заповедник Илирика, он је ту нашао "мноштво Бугара", који сигурно нису били само четници. У борбама против Гота царевом вођи Велизару, после заузећа Понтуса, долази помоћ од 1.600 коњаника са византиским заповедницима, али са војницима састављеним "највише" од Хуна, Словена и Анта, и оних, што станују с горње стране Дунава. Њихов византиски вођа зна чак и неке навике словенског ратовања. Они су вешти, саопштава он, да се сакрију за грм или за камен и да, искочивши изненада, заробе жива непријатеља. "Око Дунава, где станују, тако су увек нападали Грке и остале варваре." У византиској војсци против Терзије било је не само словенских и антских војника, него и заповедника. То заједничко војевање знатно је доприносило, да Словени познају из ближе грчке војне обичаје и тактику и да се њима послуже; а слабост ромејска, која је требала њихове помоћи, давала им је уверење, да немају одвише опасна противника.

То сазнање могло је да се појачава сваки дан. Дуготрајни рат у Италији са сваковрсним обртима очевидно је црпао снаге царства и изазивао својим економским последицама не само незадовољство, него и нове непријатеље. У скоро покореној Африци избијали су немири и завере, ради којих се морала тамо држати и стално занављати јача посада. Око 540. поче и перзиски владар Хозроје нове нападаје на византиске области Мале Азије, на економски најразвијеније и по царство најважније. Искоришћавајући ту запосленост Византије на другим странама и Словени су, као и други народи њихова суседства, прелазили Дунав и ишли у пљачку. Хроничари бележе један страشان упад Бугара – Хуна у то време. У Илирику су била узета 32 града, а 120.000 заробљеника одведено је преко Дунава. Јустинијан је, да умири бар неке, нудио Словенима погодбу. Под условом да бране слична упадања Хунима – Бугарима, он им је давао стари град Турис, подигнут некад од цара Трајана, и земљу око њега, обећавајући им уз то сваку потпору и доста новаца. За Словене је то био доказ више о ослабелој снази моћне царевине. Најзад, 542. године, пошто се и пре јављала на махове, обухвати страховита куга европски свет косећи људске животе. Нарочито пострада од ње у улице збијени, много насељени и некад много хигијенски Цариград – сам Јустинијан једва је преболео – али не беше поштеђена ни провинциска места, заједно с војничким посадама.

Кад је решавао да почне акцију против Гота у Италији цар Јустинијан се пожурео, да им што пре одузме Далмацију, како би му ова могла послужити као једна од операционих база. Његова војска груписала се, у главном, на обалама Далмације, сузбијајући готске покушаје, да се искрцају и поврате изгубљено. Унутрашњости западног Балкана није се обраћала довољна пажња; тамо су биле огромне планине, тешко проходне, с великим шумама и са путевима недовољно погодним за веће експедиције. То су добро пратила племена са дунавске линије и према том су удешавали своје упаде. Кад се византиска војска пребацила у Италију, нагрнуше Словени преко границе у већим гомилама.

За време тог дугог рата у Италији Словени готово сваке године упадају у суседне области Византије. Почеше се већ помало и привикавати, да на десној обали реке, често дубоко у унутрашњости царства, и презимљују и да се понеки ту и настањују. Кад је Велизар успео да преотме од Гота Рим, словенске чете опленише сав Илирик, све до Епидамна (Драча), убијајући и робећи кога стигну и отимајући чак и саме градове, јер "није било никог да их брани", како бележи један савременик. Византиска војска од неких 15.000 људи није смела да се упусти у борбу с њима, што значи да су Словени бројем били знатно јачи и опаснији. Ромејске ствари уопште не иду добро. Рат у Италији не може да се води без довољних средстава и војске, и Велизар, немајући тога моли, да буде опозван. Гепиди, један готски огранак заузели су град Сирмиј 536. год. и готово сву Дакију, а Лангобардима је цар уступио град Норикум и панонске тврђаве, да би их добио као савезнике против Гота. То ове није сметало да, спустивши се до Дунава, близу Гепида, проваљују у Далмацију и Илирик и да тамо, тобоже као цареви савезници, плене и робе. Друга дачка места, с наново утврђеним Сингидуном уступио је цар Херулима, који нису били много бољи од Лангобарда, али који су бар ишли у војску, у редове федерата, у неку врсту "страних легија". Њима је цар давао и поклоне, управо најам, по који су долазили нарочити посланици, као што их је пре давао и Гепидима. Убрзо су та варварска племена почела међусобну борбу, посебно Гепиди и Лангобарди, и искрвала су се, подбадана од цариградске дипломатије, толико, да нису за дуже времена била никаква озбиљна опасност ни за Цариград, ни за друге суседе. Цариград је и желео, да их види завађене и упућене на помоћ и зависност од њега и онеспособљене за ма какву заједничку акцију већег стила.

Та борба између Гота и Византије, између варвара с Дунава и царских чета, између Гепида, Херула, Лангобарда; то гушање с пуно крви, створило је у тим областима од Дунава до мора и на обе обале око Дунава једно стање, у коме се многим чинило да је све могуће. Ауторитет власти није се осећао много боље од зидина појединих тврђава. Кад се Царевина кретала да покаже своју снагу, то је бивало само на махове и увек у локалним акцијама на самом Балкану. У паузама, после напора, куљале би кроз многе пролазе нове чете варвара, увек спремне за харање, често са свежим придошлицама и власти су биле немоћне да их спрече. Царска војска односила је понекад победе, где се за њих дала прилика; али против ненадних упада и препада и против плављења северних граница туђим елементима, није могло бити другог лека него да се тамо образује јака и непробојна обрана.

Један страховит поход Словена у унутрашњост царства забележен је 548. године. Једна њихова чета, не већа од 3.000 људи, прешла је без запреке Дунав, па без икакве муке и Марицу, и ту се поделила у две групе. Пролазећи у пустошењу Илирик и Тракију оне су тукле византиске оделе, с којима би се сукобиле, иако су понекад биле слабије бројем. Једно јако одељење коњице, које је било у трачкој тврђави Цурулу под заповедништвом царског дворјанина Азбада, покуша нападај, али би разбијено "без икакве муке" и "поубијано у најсрамнијем бегу", а сам Азбад заробљен. Њему су нападачи најпре скидали ремење с коже на леђима, па га онда бацили у ватру. Словени су по том, несметано, опседали и ударали и на тврђаве, стекавши искуства и ратне вештине; а пре, говори Прокопије, "нити се усуђиваху сићи у равницу нити борити се око градова". Тако заузеше и приморски трачки град Топер, дванаестак дана хода од самог Цариграда. Мушко становништво у њему, око 15.000 поубијаше, а жене и децу са свим благом поведоше у робље. Овај словенски поход описан је као језовито дело клања и мрцварења, равно хунским крволоштвима. Иза њих су као свиреп траг остајале лешине поубијаних без обзира на године, и то посмицаних не мачем или стрелом, него побијених на коље или премлаћених по глави, пошто би им руке и ноге спутали међу четири даске у процеп. Друге су, не могавши их са собом уз многу стоку повести кућама, угонили у њихове стаје и тамо их све заједно спаљивали. У своју земљу повели су робља на десетине хиљада.

После извлачења Велизарева у Италији ствари пођоше сасвим рђаво по Византинце и готски краљ Тотила имао је да савлада још само извесне слабе ромејске посаде, које су се храбро опирале, али без помоћи из отаџбине биле осуђене да пропану. Кад је била непосредно угрожена чак и Сицилија и Месана одлучи се Јустинијан, да још једном напне снагу и покуша срећу. За врховног вођу постави свог синовца Германа и даде му довољно

средстава, да прикупи и организује војску. Геман је био човек јаче вредности и уживао је добар глас; нарочито су га се прибојавали Анти и Словени, против којих је раније с успехом ратовао на Дунаву. Док је он у Илирику, у Сардици, опремао војску, пређоше Словени, у броју као никад дотле, у Византију и утаборише се пред Нишем. Неке од њих, који су се расули по земљи, да би пљачкали, ухвате Византинци и испитају, па чувши да намеравају напасти чак Солун и околне градове обавесте одмах о томе цара. Овај се забрину и нареди Герману, да одустане од похода на Италију, него да свакако гледа сузбити Словене. Ови, дознавши за то, и рачунајући са Германовом војском, не усудише се да приме борбу, него прешавши илирске горе спустише се у Далмацију. Кад је минула та опасност Герман нареди да се војска спрема за Италију, али му, услед нагле смрти, не би суђено да наум изведе. Његови заменици дођоше у Солуну и одлуче да ту презиме налазећи, да би због одмакла времена било тешко предузети сувим пут за Италију (550). У то време пређе преко Дунава нова група Словена и споји се са онима, што су већ били на другој страни. Већ је онда упадало у очи то прелажење и наваљивање Словена на Византију, кадгод ова подузима јаче акције против Тотиле и Гота. Није чудо с тога, што се код Грка јављало подозрење, да то не бива случајно и да између Тотиле и Словена постоје неке везе. Они су их тумачили подмићивањем од стране Тотиле, у главном оним средством, којим су се Византинци служили изигравајући суседне народе у своје сврхе. Карактеристично је, доиста, да је Тотилино име остало запамћено код Јужних Словена и да најстарија наша хроника, *Дукљанска*, ставља Тотилу у словенске владаре. Што су Словени упадали у византиске покрајине обично онда, кад је ромејска војска прелазила у Италију није тешко разумети. Они су имали прилике да се обавештавају о тим кретањима од својих људи, и иначе, и знајући да им се, у оскудици војске, неће моћи ставити озбиљан отпор ишли су преко Саве и Дунава више у пљачку него у борбу. Против тих нових словенских чета цар је овог пута опремио знатну војску. Сукобили су се чак код Адријанопоља. Претоварени пленом, кад су угледали Грке, Словени се повукоше на једну главицу чекајући напад; док је царева војска с почетка оклевала, а касније, натерана нерасположењем војника због оскудице у храни, почела је борбу са помешаним осећањима. Византиски пораз био је потпун; први пут том приликом Словени су отели и њихову заставу. Несметани, они су иза тог наставили плењење и опустошили су област Астику, за коју се дотле није памтило да је била харана и која је, према том, била ретко богат плен. Овако пљачкајући словенске су чете стигле до самог Великог Зиде, нешто мало више него дан хода од самог Цариграда. Нова ромејска војска, у потери, стигла је једну словенску чету тих пљачкаша и повратила један део плена и заробљеника, али су други успели да се још увек с богатом пљачком врате кућама.

Поучени искуством после тих упада и жељни да несметано приберу нове чете за дефинитиван напад против Гота, Византинци су поставили врло пажљиве и довољне страже на дунавској линији, да спречавају препаде с те стране. С тога нови словенски нападаји, 552., не иду више у Тракију, него знатно западније, преко гепидског подручја, у Илирик, у западну Србију или источну Босну. Тако су прошли готово несметано, пљачкајући и убијајући. Византиска војска, несумњиво бројем слабија, није смела уопште да се упусти у борбу с њима, него је само нападала позадину и хватала појединце. Није чак могла ни да зада теже ударце Словенима при повратку преко самог Дунава. Колики је био словенски плен тог пута види се најбоље по том, што су Гепидима, за превоз преко Дунава, плаћали по дукат на главу и успели, наравно, да одвуку и читав плен. Да би у будућности спречили везе Словена са Гепидима, у Цариграду се већ мислило о том, шта да се понуди овим другима, па да Словене оставе осамљене и тим лакше доступачне освети. Али борба, која ускоро наста између крвних непријатеља, Гепида и Лангобарда, даде цару прилике, да јевтиније дође до решења. Да би казнио словенске помагаче он се стави на страну Лангобарда и поможе им, без посебног војничког учешћа, да добију победу. У тим борбама Гепиде су помагали Бугари, а за своје услуге наплаћивали су се сем од њих још и од Византије, харањем њених покрајина.

После Тотилина пораза код Тагина и његове погибије (552.) и после тим проузроковане пропасти готске државе, престају за неко време и упади Словена и других народа с Дунава. Уплашила их је том приликом показана упорност и енергија Царевине и могућност, да се та војска победница обрати сад против њих. Престале су, можда, у исто време и све везе, које су имали са Готима и Тотилом. По свој прилици, после пада Италије,

могао је Јустинијан у први мах да одвоји и нешто више војске за посаде у градовима унутрашњости и да појача страже око Дунава, ако никим другим а оно Трачанима и Илирима, које је у великом броју био покупио за задњи напад против Тотиле.

Крај Јустинијанове владавине био је иначе врло суморан. Он је остао победник на неколико страна, скршио је опасне државе и Вандали и Гота, успео чак, да закорачи и у Шпанију, мучену унутрашњим борбама, али је то све донело врло мале или готово никакве користи снажењу матице царства. Непрестано ратовање тражило је силне људске жртве, варварисало нарави и рушило општа добра и материјалне и духовне културе. Цветна Италија постала је гомила згаришта и попрште подивљалих људских чопора. Северна Африка, од рата и куге, опустела је готово сасвим и стала све наглије да пропада. Финансије државне ишле су све више на горе, и као последица дошао је с једне стране притисак на народ, да се створе нови извори прихода, а с друге опште падање вредности и поскупљивање живота. Злоупотреба код недовољно плаћене војске и чиновника постају јавна саблазан. Прве царске уредбе, да се дође до финансиске равнотеже, тичу се смањивања војске. Место 645.000 људи, колико је требало бити у логорима, остаје једва 150.000 и то расутих по свима покрајинама пространог царства, од Мале Азије до Шпаније. Па и та тако сведена војска била је бедно издржавана, неуредно плаћана и слабо храњена; долазило је чак дотле, да су војници понекад морали и просити или бежати из легија. Око 558. напуштају се многа утврђења у Мезији и око Дунава; код Лаза у Азији византиски заповедници рушили су својим рукама зидове утврђених места која су напуштали, да не би послужила после непријатељу. Заморен и остарео, цар се бави више црквеним него војничким пословима и његова клонулост осећала се и одражавала и у свим другим државним органима.

Пред крај његове владавине опасност од "варвара" запретила је непосредно самом Цариграду и очевидно показивала зло, које, поред свих далеких успеха на западу, није могло да се спречи на кућном прагу. Година 558. била је врло тешка. Силан земљотрес у Цариграду оштетио је многе зграде у вароши, а Анастасијев зид, занемарен и иначе, развалио се на неколико места. Услед оштре зиме Дунав се био толико следрио, да су преко њега могли прелазити не само људи, него и тешка кола. Ову прилику искористио је вођа кутригурских Бугара Заверган (Завер-хан), да провали у Византију. На пут му није стао нико. Чак се изрично наводи да је нашао пуне пограничне крајеве и да је без муке допро до Тракије. С једном четом он је, кроз проваљени Анастасијев зид, дошао готово до пред саму престоницу чинећи насиља сваке врсте. У Цариграду наста велик метеж добоглица и неописан страх. Јустинијан даде неке драгоцености пренети у Малу Азију, што још више појача опште запрепашћење. Што је најгоре, у самој престоници не беше довољно праве војске за борбу. Царска гарда, схоларији, беху више за параду и нимало свикли боју, а и они су једва достигали да запоседну најважније тачке на самим градским зидинама. У невољи би позван стари Велизар, да спасава град. С нешто ветерана и слободних трупа, с много сељака, који су имали да у згодан час захалачу са свих страна, искусни Велизар је успео да одбије непријатеља, искористивши грабљивост Бугара, који, раштркани ради пљачке, беху изгубили способност концентрисане акције. Клоност царева испољила се, међутим, и том приликом. Заверган, који се после узмака испод Цариграда био прибрао, јер није било никог да га гони, тражио је од Јустинијана новчане накнаде и добио их је, пошто се цар устручавао да отеже преговоре.

У то време долази на византиске границе још једно ново азиско племе, које ће неколико векова бити једно од најважнијих у историји средње Европе. То су Авари или Обри. Турско-татарског порекла они су раније становали негде иза Каспског Мора. Обликом, бојом лица и обичајима они су толико блиски Хунима, да их многи од старијих писаца или потпуно мешају или свесно идентификују с њима. Један византиски писац, Теофилакт Симоката, који има најбоља обавештења о њима, тврди, да они и јесу у ствари Хуни, а да су аварско име узели од славног и чувеног племена Авара, да би тим именом створили себи већи углед. Номадско племе, они су мењали своја седишта, често од воље, а често и присиљени. У турском авар уопште означава бегунца и скитача. Овог пута (552.) њих су били потисли Турци и у бегу пред њима Авари су, иначе као и сви Хуни добри коњаници, допрли на западне обале Црног Мора. Одатле, њих око 20.000, бежећи и даље оставише и

црноморске народе, који су живели онуда. Тај њихов бег запамћен је добро и Византинци су им га доцније чешће пребацивали, док су Турци сваком приликом наглашавали, да су Авари још увек њихови поданици, и да, ма где били, не могу избећи мачу њихова султана.

То бежање Авара и борбе, које су настале услед њихова надирања према западу, као и међусобна клања хунских племена изнад Дунава, изазваше општу пометеност. Заплашена племена тих подручја нису знала шта све може изићи из тог општег непријатељства и стога се, у невољи, обраћају Цариграду и нудећи тобоже своје услуге у ствари траже, да отуд буду подржани. Цар их све, усвојивши једном тактику мићења, прима усрдно и отпушта с поклонима. Као остали варвари поступају и Авари. Год. 558. они преко Алана улазе у везе с Грцима и то на овај начин. У земљи Лаза бавио се тада Јустин, син Германов, кога обавестише Алани о варварским жељама, а тај то саопшти даље цару. На Јустинијанов захтев дође у престоницу посебно аварско посланство. Оно се ту разметало снагом свога племена и његовом непобедивошћу и коришћу, коју би могло имати Царство од њихова савезништва, а тражило је као цену за то достојне дарове, сталну плату и родну земљу за становање. Доследан својој политици Јустинијан је пристао на то. Савез је био склопљен и наилазио је на одобравање, јер се Византинима чинило, да је главно да други за њих свршавају послове, па свеједно, да ли ће Авари победити или бити побеђени. И одиста, они наскоро почињу нападаје за рачун Византије и боре се са Утигурима, Залима и Сабирима и љуто нагрђују Анте. Али лукави, они се у брзо сналазе на новом подручју, разабiru односе у суседству и већ ускоро шире свој опсег. Око год. 562. шаљу посланика у Цариград и траже, да им се одреди земља за насеља. Према предлогу стратига Јустина цар им понуди бившу постојбину Херула, такозвану другу Панонију, али Авари не примише те понуде. Јустин беше, међутим, поверљиво сазнао, да је жеља Авара у ствари била сасвим друга: они нису тражили земљу као за стално насеље, него као погодан терен за пљачку и с тога су хтели да пређу на десну обалу Дунава, и то, ради лакшег успеха, са дозволом Царевине. Сазнавши за то Византија с подозрењем прати рад аварских људи, одузима им оружје, које су куповали на њеном подручју, спрема одбрану реке и одбија да испуни постављене захтеве. То изазва протесте од аварске стране и убрзо почну спремања за отворена непријатељства. Што се није могло добити лукавством требало је освојити на сабљи.

Сукоб се заоштрио још и тим, што је после смрти Јустинијанове (565.) његов наследник Јустин II из основа променио ујакову политику према варварима. Поремећене финансије државне и сувишна попустљивост довели су владу у врло тежак положај и у земљи се јављала јака струја против широке руке Јустинијанове. Јустин сматра да је мићење варвара варвара било лоше средство за њихово смиревање; они су то сматрали више знаком слабости него неком државном мудрошћу и услед тога је осетно страдао сам углед Царевине. Кад су Авари упутили своје посланство новом цару тражећи не само дотадашње дарове, него и њихово повећавање, указујући поред своје велике снаге и на заслуге, које су учинили Царевини прекративши дотле уобичајена варварска пљачкања по Тракији, Јустин им даде одговор који је био пун императорске самосвести и нимало склон за пазар. Нису они ни потреба ни страх империје и ово све, што се чини за њих више је милост него обавеза. Одбивши, да им да оно, што су тражили он им је у једној реченици изнео програм своје политике: место новца и откупа, варваре ће одбијати од Византије страх пред њеном снагом.

Авари, који су међутим окупили око себе остатке сродних хунских племена, и у источној Европи и на десној обали Дунава, неке милом, а неке силом, као у међусобним борбама искрвављена бугарска племена, почели су били да се шире према западу и без пристанка Јустинијанова. Коњаници, у широким пољанама ових предела они, као и Хуни Атилина времена, имају пространо попрште за своје испаде. Ратници су по занату и од потребе. Доста брзо познавају Панонију, прелазе у њу и у залетима искрсавају чак на франачким границама. Уплашени донекле одлучношћу новог цара они остављају на миру византијске границе, бар за једно извесно време, и све се више обрћу према западу. Прва њихова надирања су у северозападном правцу према Тирингији, где присиљавају франачке владаре на одустајање од ратова против њих. Аварско пробијање према југозападу дошло је нешто доцније и било је изазвано борбама између Гепида и Лангобарда. Помућени одавно између себе и крвно завађени, и једно и друго од тих племена тражило је савезнике за

страшан и коначан обрачун. Лангобарди се обраћају Аварима, налазећи да су им Византици, савезници Гепида, заједнички непријатељи. Бајан, поглавица аварски, пристаде на савез, али уз цену, да њему припане освојена гепидска земља, уз друге неке делове. У борби иза тога Гепиди су били потучени и у њихову земљу, у долину ушћа Драве, све до Фрушке Горе, продреше Авари. Византинци су једва успели да за себе спасу тврди град Сирмиј, као крајњу тачку и кулу на савској граници. Ушавши у гепидско подручје Авари се још више померају према југу и нарочито према западу, а као Лангобарди, осетивши непосредно незгоде аварског суседства, искористише промену управе у Италији и кренуше тамо 568. "са женама и децом и свим покућством", заузеше Авари и њихове земље. Западни извори кажу, да су их Лангобарди сами уступили Аварима с погодбом, да их опет узму, ако им буде нужде да се враћају. Занимљиво је, доиста, да везе између та два племена и иза тога остају доста срдачне и ако је овде тако лако претпоставити, да су Лангобарди на свом терену више узмицали, него што су га даривали. Тако су се крајем шездесетих година VI века Авари раширили по свој Панонији и постали на том подручју главни чинилац. Долазећи као победници они су ту загосподарили и свим расутим словенским насељима, која су се овде затекла од ранијих похода, или су их доводили са собом, кад су пролазећи њиховим земљама померали словенска станишта све од долине Дњестра и Дњепра, па до дунавског ушћа.

Словени са Аварима

Авари су тако, избежавши директне веће сукобе с Византијом, постигли ипак донекле оно, што су тражили: али су обухватили читаву дунавску долину и стали сад према Царевини са извесним правом на даљу експанзију и са извесном афирмацијом своје снаге. Сад се само није више радило о том, да пређу на десну обалу Дунава у горњем току, него да пређу са северне стране на јужну у његовом доњем току, односно да из основа помере стабилизовану северну границу Царевине. Та се жеља код њих јавља врло брзо и врло јасно. Они гласно траже и хоће стари Сирмиј, не само као најважнији емпориј тога краја, него више као опасно упориште византиске војске на подручју, које њима има да буде исходиште. Али вешти, и у страху од још неокушане снаге царевој војске, они желе да се нагоде и да то добију мирним путем. Цар их упорно одбија у том захтеву, но везан на другој страни, ипак покушава преговоре, али за већу сигурност шаље тамо као главног преговарача вођу дворске страже и свог доцнијег сувладара Тиберија. Овај долази до извесног споразума с њима, али се цару тај чини сувише попустљив и он стога гони на рат као на најбоље средство да се смире и упамте ти сви узбеснели дошљаци. Али рат није испунио наде царевој. Византиска војска, осећајући противничку надмоћ, узмицала је пред Аварима и држала се једино у сирмиској тврђави. Изгледа чак, да су аварске чете продрле до Тракије и да су тек, ту сузбијене, пристале на мир. Тај мир, чији садржај није потпуно познат, морао је, међутим, свакако водити рачуна о том, да су Авари постали стварни господари читавог подручја од Фрушке Горе до близу ушћа Дунава, изузимајући једино две царске тврђаве, Сирмиј и Сингидунум.

За читаво то време о Словенима нема ближих вести. Византија је више забављена Аварима него њима и не обраћа им пуне пажње. Словени, вероватно, суделују с Аварима заједно, као њихови поданици на подручју данашње Војводине и с тога их грчки писци не наводе нарочито. Тек око 578. год. забележен је један опасан словенски поход против Царевине, али ни тај не беше изведен од Словена с аварског панонског подручја, него са доњег Дунава. У огромном броју, са неких 100.000 људи, провалили су они у Тракију да је плене. Византиски цар беше на невољи. Заплетен од раније у дуг и врло променљив рат са Терзијом, он сад није имао довољно расположивих чета, да их баци против Словена. С тога шаље посланство аварском поглавару Бајану, да му овај помогне тим, што ће напасти Словене у њиховој земљи и тако их одвући од Византије. Авари пристадоше и то, у главном, с тога, што су желели да и над тим делом словенских племена утврде своју власт. Још пре овог позива био је Бајан позвао словенске поглавице и вођу им Даврентија, да га признају као врховног господара и да му плаћају данак. Словени су дали кратак одговор. "Какав је то човек што се греје сунчаним зрацима, који ће учинити да се покоримо? Та ми смо се научили да владамо туђом, а не други нашом земљом. А то друкчије не може бити док траје ратова и мачева." На то је дошло до свађе, у којој заглави аварско посланство. Бајан је сад нашао погодан час, да као мандатар Византије освети увреду, а и, према речима савременог Менандра Протектора, што се надао "да ће наћи земљу пуну богатства, пошто су пре Словени опљачкали ромејско подручје, а њихово није нико други од осталих народа." Авари, с грчким изаслаником, и с војском од 60.000 оклопника, пређоше на ромејско подручје и преко данашње северне Србије и Бугарске, заобилазним путем, стигоше на доњи Дунав. Прешавши реку у лађама са по две крме нападоше одмах словенско подручје и разграбише све, "а да се нигде нико од тамошњих варвара није усудио да се с њима упусти у борбу, него се беху разбегли по шипрају и у густеж шуме." Велик број византиских заробљеника, који се затекао међу Словенима, би ослобођен и враћен кућама. Саме Словене потераше Авари на обавезу плаћања данка. Али чим су се Авари одатле повукли у своје подручје, Словени брзо дигоше главу, па наставише према Грцима даље упаде у Тракију, а према Аварима пркосни став непокорности.

Осетивши Бајан са Аварима, да Византија треба њега и да је, према том, њена снага друкчија него што је он замишљао, одлучи се брзо, да сам, без имало обзира, узме утврђени

Сирмиј. Послао је, истина, свог човека у Цариград да прими од цара уговорени годишњи поклон од 80.000 номизмата, што је била последица задњег мира, и сачекао његов повратак, па је онда, обавештен да рат с Перзијом још траје, дигао сву војску и пао између Сирмија и Сингидунума. Ту се спремао да почне дизати мост на Сави, не само да би лакше деловао према Сирмију, него и да би имао повољнији прелаз у византиско подручје. На грчке протесте одговарао је, да то подизање није уперено против њих, него против Словена, који не испуњавају према њему узетих обавеза; – али да ће сваког, ко би покушао да га омета у том послу, сматрати као непријатеља. Не могући му се одупрети Грци су пасивно посматрали рад. Кад је мост био готов Авари су изашли с правим захтевом тражећи предају града. Свесни да је Сирмиј ванредно важно стратешко место за ромејску војску, која се у њему може прибрати и из њега почињати акције без опасности прелаза преко реке, они желе, да то место добију у своје руке и с тим и стварно јемство за своју сигурност. Они знају византиску непоузданост према ранијим народима на овом подручју и, поучени искуством, неће да доживе њихову судбину. У Цариграду се, поред све незгоде општег положаја, није могло на то пристати. Пад Сирмија значио би много више него пад ма ког другог града у унутрашњости. Не само да се руши једна јака брана царевине, него, што је још горе, њене слабости постају очевидне, губи се страх од њене снаге и северна племена на граници почеће да иду за аварским примером. "Волео бих му дати", кажу да је рекао цар Тиберије, "једну од две моје кћери, него град Сирмиј." Немајући војске, а жељан да спасе град, посла неколико виших и мањих заповедника, да из Илирика и Далмације с тамошњим посадама покушају помоћ. Обратио се и Лангобардима. Авари су, међутим, подигли још један мост с друге стране, и варош тако потпуно отсекли. Тај други мост био је врло вероватно подигнут на каналу цара Проба, који је био спроведен од Јарка до Купинова и који је од Срема правио неку врсту острва. Град се храбро држао, све док му није почело недостајати хране; а онда, остављен без помоћи, тешко намучен глађу, мораде да се преда, 582. године. Са Сирмијем, "преславним градом", како веле савремени Византинци, пала је предња ромејска кула на северној граници, најважнији мостовни браник за прелаз Саве, и тим падом створена је прва рупа на бедему царевине.

Словенска племена, кренувши у онако великом броју у Византију, нису била много пометена аварском акцијом против њих. Њихови главни одреди чак се не хтедоше ни враћати док не сврше оно, што беху наумили. Овог пута, у унутрашњости ни од ког несметани, они пљачкају широка византиска подручја, и то, како вели савремени Јован Ефески, један јерменски писац, "читава Хеладу, тесалске и трачке покрајине" и "заузеше многе вароши и градове". Важно је, међутим, да они не напуштају одмах земљу, у коју провале, него да ту почињу презимљавати и остајати "као у својој земљи". Исти писац изрично казује, како Словени у Византији "станују сасвим слободно и без страха, као на свом властитом подручју;" даље, да "до данашњег дана (то је година 584.) станују, седе и почивају у ромејским покрајинама, без бриге и страха, пленећи, убијајући и палећи; обогатили су се; имају злата и сребра, ергеле коња и много оружја и научили су ратовати боље од Ромеја." И ако те речи не треба узети дословно, јер сам казује, да су Словени били и истеривани и да, још увек припрости, не излазе ван шумских предела и да не знају за оружје осим копаља, ипак оне казују толико, да се Словени почињу привикавати на византиске земље и да иза пљачкашких упада остају и понеки, који се ту задржавају и деломично настањују. Да је то настањивања било у приметној мери крајем VI или почетком VII века види се из једног детаља војничког стратешког списка, који се приписивао цару Маврикију. У опису Словена и Анта тамо се каже, како су та племена слободољубива и никако вољна да робују или да неко њима влада, "а нарочито у властитој земљи." У *Тактици* цара Лава то се место прецизира: да је њихова земља с оне стране Дунава. Значи, дакле, да је с њима било искуства и на другој страни реке, где су чували своје особине, и ако на туђем тлу.

Кад је умро цар Тиберије (582.) и наследио га његов зет и успешни војсковођа у Азији Маврикије, северна је граница царевине била веома ровита. Сва боља војска била је још увек заузета у богатим и за царство врло важним покрајинама Мале Азије. Осећајући то, варвари постају све насртљивији. Не познавајући још новог цара хаган беше послао своје људе у Цариград, да за сваки случај склопи мир. Код Маврикија то посланство с почетка наилази на леп пријем и он пристаје да призна створено стање, не желећи нових заплета. Ту

предусретљивост Авари схватише као слабост и увиђајући да је мир пречи царевини него њима, хаган га је наскоро почео уцењивати и спремао се, да свој стечени посед још боље заокружи. Поклони, који му се шаљу из престонице, нису му довољно лепо и он их враћа натраг; тражи повишење годишњег дара са 80.000 на 100.000 златника. Кад му Маврикије то одбија, Бајан 584. прекида уговор и одмах почиње рат. Његов нападај на погранични Сингидунум био је толико ненадан, да је затекао грађане ван града, при пољском раду. По напред смишљеном плану Авари су напали све ромејске тврђаве на великој дунавској артерији, Сингидунум, Аугусте и Виминациј. У тој навали они продреће све до Анхијала, наишавши на отпор само код сингидумских градских врата. Изненађени и донекле уплашени тим наглим продирањем варвара, Византинци им послаше двојицу изасланика, бившег поглавару Сицилије, Елпидија и царева дворјаника из телесне страже Коментиола, да преговарају о миру. Осећајући своју снагу хаган је био охол и узимао је претећи став, и кад се један од византиских посланика, Коментиол, усудио да одговори равном мером, био је толико бесан, да их умало није оба погубио. После извесног времена преговори су ипак поново настављени и 585. дошло је до мира попуштањем Византије и примањем познатих аварских захтева.

Али стварног мира није било. Видећи немоћ царевине ни Словени не хтедоше да остану без удела у добити. Те исте године, кад Авари склапају мир с Византијом, по свој прилици само за то да се припреме за нове походе, јављају се и Словени са својим нападајима. Византиски људи су држали, да су те нападаје непосредно потакли Авари. Ствар није немогућа, и ако је мало необична иза оних упада аварских на њихово подручје за рачун Византије. Објаснити се може или тако, да су и Авари и Словени увидели, да им је много издашније заједнички напасти на ослабело царство, него се трошити у узајамној борби; или да су Словени, притешњени и заплашени од аварске силе, примили на се дужност њихових претходница. Упад Словена, после мира са Аварима, дошао је неочекивано и имао је, услед тога, с почетка успеха. Продрли су дубоко чак до Дугог Зида, и у опасности за престоницу сам је цар организовао обрану. Познати Коментиол је, међутим, с трачке стране припремао чете и онда, једног дана код реке Ергиније изненада извршио напад и знатно потукао неке пљачкашке одреде. Словени су ипак остали у земљи и Коментиол их је морао напасти по други пут код Адријанопоља, близу тврђаве Ансина, где су били под вођством неког Радогоста. Тек том другом победом била је Астика ослобођена од Словена.

У јесен исте године, 585., крену се против Византије и хаган Бајан са Аварима, можда у помоћ Словенима. Изговор или можда непосредан повод за нападај био је у повређеном поносу Бајановом. Један скитски свештеник ("боколабра") учинио је прељубу с једном од хаганових жена и на бегу у Турску био је ухваћен од Византинца и, место Аварима, послат је у Цариград. Раздражен том непажњом према његовој части и личности Бајан је одмах отпочео непријатељства, толико нагло, да његов посланик у престоници, који беше дошао да прими годишње поклоне, није имао кад да се врати. Хаган је опустошио сву дунавску околину и заузео с нешто отпора већи део граничних тврђава. Цар повери врховно заповедништво војске Коментиолу. За тешке прилике Византије на Балкану нема можда речитијег сведочанства од тога, да је цела та војска, прибрана у Анхијалу, износила тек 6.000 правих бораца и да се са том шаком људи имала бранити читаву дунавску линију и сви балкански кланци! Па ипак, извесни византиски одреди држаху се врло добро и код Томија умало не заробише самог хагана. Само, кад је размер снага био и сувише очевидан и у вође ушао страх, да при борби не прођу врло рђаво, настала је пометња и заређали порази. Авари продрише у Тракију, узеше многе градове и зауставише се пред Адријанопољем. Узбуђена престоница била је веома незадовољна читавом организацијом обране и у својим прекорима и поспрдним песмама није штедела ни војно водство, ни самог цара. Под утиском непосредне опасности брзо је спремљена нова војска, која са успехом прима борбу и после пораза Авара чисти Тракију од провалника.

Негде у то време пада и први словенски поход против Солуна, дуго запамћен и у народној и у црквеној традицији онога краја. У легенди о св. Димитрију прича се, да су једне недеље, 22. септембра 586., освојали пред солунским градом многобројни Словени (и ту се понавља број од 100.000), упућени тамо од хагана. Задржали су се најпре око тврђавице св.

Матроне, а онда су свом снагом јурнули на град носећи већ спремљене лествице, да би могли ускочити на зидове. Градска посада, и ако изненађена, храбро се опирала помагана од грађана. Словени су већ били вешти ратној вештини при опсади градова; имали су све опсадне справе, огромне балисте и чак такозване корњаче, које су ради заштите биле прекривене најпре сухим кожама, а после, да се не би запалиле, превучене поново свежим кожама воловским и камилским. Бацали су камење на град, казује један очевидац, који су били као читави мали хумчићи. Ипак нису успели. Храброст бранилаца била је велика, а отпор чврст и са много довитљивости. После једног испада, чију су срећу приписивали заштитнику града св. Димитрију, Солуњани прилично потискују словенске нападаче. Не надајући се таквом отпору Словени брзо малаксавају и седми дан напуштају опсаду, да се од Солуна упуте према Грчкој, где су пљачкајући продрли врло дубоко и где се задржавају све до 589. године.

Кад је 591., услед унутрашњих криза у Перзији, Византија могла да успешно заврши послове на тој страни за један дужи период година, цар Маврикије одмах пребацује своју војску у Европу, једва дочекавши, да са довољном снагом обезбеди северне границе и са средствима достојним Царевине иступи пред варваре. Лично, као ниједан владалац пре њега, кренуо се Маврикије на дунавску линију, да прегледа стање земље и пограничних градова и да осмотри војску, која се прибирала око Анхијала. Из тог времена забележен је један врло занимљив податак. Византиски војници беху ухватили и довели пред цара тројицу Словена, који уза се нису имали ништа од оружја, него само своје музичке инструменте, неку врсту китара. На царево питање: ко су и шта раде у његовој земљи, они су одговорили врло уопштено и нимало вероватно. Они су казивали, да су пореклом Словени са неког западног океана. Њима је хаган послао људе, с богатим поклонима за поглавице, да би и међу њима могли купити народ за војску. Они су, vele, примили поклоне, али одбили понуду, изговарајући се на тегобе пута. Њих тројица су били послани, да то саопште хагану, а он их је, љут ради одговора, силом задржавао, не марећи за утврђено правило међународних односа, да су посланици неповредиви. Ради тога су они, чувши за ромејску земљу, добили у Тракију. Носе китаре, јер су се у њиховој земљи не зна за оружје; певају само уз лире, а не уз бојне трубе. Цару су се свиделе њихове песме, а дивео се развијености њихових телеса; па их лепо угости и упуту у унутрашњост. То наивно казивање с правом је већ одавно тумачено као нека врста шеретлука; пре ће бити, да су ова три Словена вршила службу ухода и унапред била спремна, да даду, на очи безопасни, такав одговор. Из саопштења политички важно било би само то, да су Авари, спремајући се за борбе, тражили да појачају своју војску и да се, у исто време, смире са осталим противницима. Са Лангобардима су се, доиста, и нагодили 591. године. Рат се, према томе, током те године, спремао на обе стране и могло се мислити, да ће бити и врло тежак и врло крвав.

Непријатељства су почела 592. год. Цар Маврикије је одбио хагану повишење годишњих плаћања, што је овај, вероватно намерно, удесио као повод за рат. Са Аварима ратују и Словени, и то, како по свему изгледа, као њихови подложници. У легенди св. Димитрија изрично се каже, да је хагану подложен "цео народ" Словена (σλον). Други један грчки писац, Теофилакт Симоката, казује, да је (то још хаган "наредио" Словенима, да му приправе много лађа, како би на њима прешао Дунав. Ови су почели свој посао близу ушћа Саве у Дунав. У том раду их је, међутим, много ометала сингидумска посада, која је често испадала из града и палила донесену и приправљену грађу. Ради тога аварске и словенске чете опседну град. Опсада је трајала кратко време; изненада, седми дан, позвао је хаган своје људе да напусте Сингидунум. Ови су наравно, то учинили одмах, али су наплатили од града као цену за одлазак: 2.000 златника, и један златом окићен сто и једну скупоцену хаљину. Припреме за прелаз Хаганове војске почеле су онда на другом месту, близу града Сирмија, односно испод Митровице. Хаган вели, Симоката, "припреми мноштво Словена да тешу дрво". Кад су лађе биле готове, он посла једно одељење војске да иде напред и задаје страх, а сам крену даље на исток, према Бононији. Врховну команду византиске војске имао је војвода Приск. Његове се чете добро држе, али слабије бројем морају ипак, да узмичу. Хаган осваја град по град, док најпосле не стиге и под Дризиперу. После опсаде од неколико дана, услед једног ненадног испада градске посаде, његова војска нагло узмаче и умало не прсну у бег. Лаковерни свет Средњег Века приписивао је то неком чудном

привиђењу. Кад су се, причало се, отворила градска врата, учинило се Аварима да безбројне грчке фаланге силазе из града и уплашени тим варварски војници нагло устукнуше. Јака воља хаганова повратила је убрзо потребну дисциплину и обезбедила му нове победе. Хаган потискује Приска са читаве дунавске линије и прогони га и у унутрашњост; све до добро утврђеног града Цурула. Да помогне свом тешко притешњеном војводи цар Маврикије шаље једно писмо, упућено тобоже Приску, али удешено да пане у руке Аварима. Цар је као соколио Приска да издржи, док византиска флота, која је тобоже већ послата, не сврши свој нападај на аварско подручје, иза леђа хаганове војске. Добивши то писмо, аварски вођа поверује у њ, прими мали откуп од Приска, диже опсаду и крену одмах натраг, да штити угрожени домаћи крај.

С пролећа идуће године (593.) посла цар Приска поново на Дунав, да спречи словенске упаде у Тракију. Цар му је том приликом нагласио, да се непријатељ сигурно неће смирити, док се не увери да према себи има опасна противника; односно, ако се солидном обраном и утврђивањем дунавских граница не онемогуће њихови насртаји. Византиска војска дође до Доростола потпуно спремна за борбу. Ту стиже Праску хаганово посланство тражећи обавештења, чему има да служи тај нови војни поход, кад је лањске године између њих дошло до мира. Приск је одговорио, да се Византинци не спремају на Аваре него на Словене и да, према томе, нема ни говора о повреди мировног уговора. Иза тога, једне ноћи, сасвим изненада, Приск је пребацио своје чете преко Дунава и напао словенску војску, коју је водио Радагост. Напад је био тако неочекиван, да је сам Радагост једва изнео живу главу ускочивши на неоседлана коња. Дошавши после себи, у сукобу с једним византиским оделењем, он је покушао да им сузбије налет, али је и по други пут морао да се спасава једним вратоломним скоком у реку, коју је срећно препливао. Словенска земља би похарана, а људи разјурени. Добивени плен је Приск упутио у Цариград, са пратњом од 300 војника. На путу, чак на шестом конаку, дакле дубоко у унутрашњости, напала је на тај караван једна јака словенска чета и била би сигурно уграбила сав товар, да није случајно дошла једна нова грчка чета првима у помоћ и тако спасла ствар. Овај је случај веома карактеристичан за тадашње прилике на Балкану и несигурност, која је владала чак за леђима оперативне војске, у покрајини најближој престоници; исто као што је доказ о слободи словенских чета на византиском тлу и донекле можда о њихову одомаћивању.

Приск је, после првог успеха, наставио ратовање. Његове чете полазе за Словенима дубоко у њихову унутрашњост у данашњој Влашкој. Словени се повлаче у околне шуме и ритове, где су намеравали навући непријатељску војску, невешту том терену, и сасвим је сатрти. Византинцима, који су били дошли у доста тежак положај, поможе издаја једног Гепида. Он је довео Византинце до положаја једне словенске чете и учинио, да су изненађени Словени морали примити и изгубити борбу. Грчки вођа Александар беше ударио на тешке муке том приликом заробљене Словене, да би му дали потребне податке и о осталим словенским оделењима, али су мученици упорно остајали неми и несавитљиви. Гепид, врло добро обавештен о Словенима, понуди поново своје услуге. Он оде једном од словенских поглавица, неком Мужоку, обавести га о поразу Радогостовом и замоли га, да му даде људи и лађа да их спасе. Мужок му даде 150 чамаца и 300 веслача. С њима Гепид дође до реке Паспирија, па их ту издаде Византинцима; а одмах за тим спроведе Прискову војску и у Мужоков крај. Грчка војска упаде тамо онај дан, кад је Мужок давао даћу свом брату и кад све званице бежу изопијане. У самом метежу многи од Словена бише поубијани, а сам Мужок заробљен.

Цар је желео, да сва та акција не остане на половним мерама и с тога нереди, да војска презими на словенском подручју, како би одмах с пролећа могла почети поново прочишћавање и леве обале Дунава. Та наредба изазва побуну у војсци. Приск је и сам мислио, да је мудрије повући се на своје подручје; једно због солидније исхране а друго ради несигурности у туђој земљи, где су препади сваки час могући. Маврикије га је, ради тих обзира Прискових према расположењу војске сменио са положаја главног заповедника, а на његово је место поставио свог брата Петра. Хагану је било необично ово повлачење византиске војске, па посла своје људе Приску, да извиде ствар. У исто време, он је стао чинити све припреме, да он са своје стране напане Византинце; а издаде наредбу и Словенима да прелазе Дунав. Приск, обавештен о том, шаље једног свог поуздана човека

хагану, да га на сваки начин одврати од те акције. Хаган је, као господар овог "целог народа", изјављивао, да је Приск "ступио на моју земљу и напао на моје поданике", па је – место да брани своје поданике, затражио удео у плену. Приск је с муком наговорио своје војнике, да пристану на то. Хагану је враћено 5.000 заробљених Словена, а он је задовољан тим пристао, да византиска војска пређе преко његова подручја. Јасно је, према овоме, ма колико иначе вести биле нејасне, да су словенска насеља, и то не само она на западу, око Саве, него и она у Дакији, била у овисности од Авара; само су ова источна, због удаљености, била у многим слободнија. Приметили смо, у осталом, већ раније, да је хаган баш тим дачким Словенима слао посланства са захтевом да му плаћају данак и да их је, кад су они одбијали, присиљавао на то. Да су они, кад год су могли, избегавали да му чине по вољи и да је хаган, са своје стране њих употребљавао као монету у својим рачунима, није нимало необична појава ни у односима савремених, а камо ли оновремених народа. Цар је оштро прекорио Приска ради тог поступка. Он је добро видео, да ће ово хаганово посредовање само појачати аварски престиж код Словена. У колико су се Словени раније и опирали Аварима, они ће сад да се држе с њима нешто из страха од Византије, а нешто с тога, што непосредно осећају стварну и респектовану снагу Хаганову.

Ново ратовање на дунавској линији настављено је с пролећа 596. год. Византиска војска беше прилично поколебана у дисциплини и незадовољна с неким царевим реформама. Словени, опорављени од прошлих удараца, постају поново агресивни и њихове пљачке по Тракији бивају и опет честа појава. Занимљив је из тог времена опис једног сукоба између њих и византиске војске. Једна чета од 600 Словена, опљачкавши неке градове, гонила је богат плен и водила много заробљеника. Византиски заповедник, онај познати Александар, пожуре са 1000 коњаника, да их стигне и отме плен. Кад опазише византиску војску Словени почеше убијати заробљенике, остављајући само жене и децу. У исти мах, брзо, од кола са пленом направише своје бедеме. Византинци су се устручавали да их напану, јер су словенске стреле добро гађале у њихове коње. Александар с тога нареди, да војници сјашу и да личним јунаштвом разбију непријатеља. Словени су, у јарости, стали сећи и остале заробљенике, што је веома узбудило нападаче и донело им најпосле победу. Међутим, остала ромејска војска остаде дуго неактивна. У једном лову, бежећи од вепра, војвода Петар беше се ударио о једно дрво и повредио ногу, па је дуже болестан потпуно напустио војне операције. У престоници се веровало, да он намерно избегава борбу и да његова личност не даје довољних гаранција за сигурну одбрану царевине. Кад је, директно прекорен од цара, покушао нешто живљу акцију и прелаз преко Дунава имао је великих губитака и више је штетио угледу царске војске тим него својом пасивношћу.

Једна његова извидница од дваестак људи беше упућена преко Дунава, да пре Петрова прелаза реке уходи словенске положаје и кретања. Изморена и недовољно опрезна та је извидница заспала у једној шуми и пала у руке Словенима. Да би спасли главе ти људи одадоше Словенима све што су знали о Петровим намерама. Тад вођа Словена, Пиригост, дође са својим четама близу реке и спреми заседе у шумама. Кад је војвода Петар наредио својој војсци прелаз преко Дунава дочекали су Словени први одред од 1000 људи и потпуно га уништили. Видевши то војвода Петар издаде наредбу, да сва војска пређе одједном и да, у пуној снази, прими нападај. Словени изиђоше да спречавају прелаз и искрцавање. Али киша византиских стрела обасу њихов табор и кад паде Пирогост они оставише бојно поље. Немајући коња Византинци их нису прогонили, него се задовољише тим, што су том победом постали господари над обе обале Дунава. Кад су, прибравши се, пошли напред у туђу и непознату земљу, ромејски војници наиђоше на тешке неприлике. Нарочито их је мучила жеђ у неком крају Добруче, где на далеко није било текуће воде или јачег извора. Један човек, кога су нашли да их поведе до какве реке, спроведе их до неке ближе непознате Хеливакије. Кад је војска полегла да се халапљиво напије воде осуше на њих своје стреле Словени, сакривени у шумама противне обале, вероватно већ унапред спремљени за тај случај. Византинци покушаше да их потисну, али видећи се према упорну непријатељу у непознатом крају, несигурни за леђа, а у страху од какве нове издаје, они почеше брзо да се повлаче и нису се дали зауставити све док нису преградили Дунав. Читаво Петрово ратовање завршило је, према том, неуспехом и цар је с тога био присиљен, да му одузме врховно вођство.

С пролећа 598. прибрао је нови врховни заповедник, познати Приск из ранијих ратовања, изморену војску у Астици и зачудио се кад је видео колико је проређена. Обновивши је и подигавши јој дух, он пређе с њом Дунав и дође до Нова. Хаган је и опет затражио објашњење ради тог сукоба, а Приск му је одговорио са старим претварањем, да је дошао с тога, што је ту лов добар и што је место с dobrим водама и згодно за јахање. Хаган је примећивао, да је то аварска земља и да Ромеји крше мир прелазећи у њу; Приск је, опет, одговарао, да је земља византиска и да он с правом долази ту. Авари су, према овом, сматрали себе као господаре подручја на ком су становали Словени и понашали су се, у овај мах, као позвани да узму на се дужност њихових заштитника. Ради тога на тај византиски упад одговорише освајањем Сингидунума, чије становништво преселише на своје подручје. Приск на то пожуре да војску приближи освојеном граду и стиже с њом на дунавски оточић Сигу, око 30 миља удаљен од вароши, а сам потражи хагана у Константиоли, да говори с њим поводом тога. Хаган је седео на обали, а Приск је седео на лађи и тако су над Дунавом водили оштар разговор. До споразума није дошло; шта више, хаган је, наљућен византиским пребацивањем, прекинуо разговор и бесно довикнуо, да ће трагом Сингидунума наскоро поћи и многи други градови. После тог узалудног састанка Приск нареди свом заповеднику Гудују, да поврати изгубљени град. Овај с флотом доплови под варош и спреми нападај. Авари, у обрани, место порушених бедема поставише низ бедема од кола, као Словени у прошлогодишњој извидничкој бици, али не могаше одолети. Кад је Сингидунум поново дошао у византиске руке, они одмах почеше подизати зидове и утврде желећи да град обезбеде од каква новог препада. То утврђивање даде тобоже повод хагану, да у свој форми објави Византији рат.

Аварска војска овог пута није упала ни у Тракију ни у Илирик, него много западније, у Истру и Далмацију. Овамо је хаган имао више изгледа на плен, јер су крајеви били раније неисцрпени; а можда се устручавао и да прими борбу с Приском око тешких балканских кланаца, где су се Грци били добро припремили. Незаштићена Далмација страдала је много; спомиње се, да су Авари и Словени том приликом разорили на 40 градова и места. Приск није могао са својом малом војском да спречи ту провалу; послао је само опробаног Гудуја са 2.000 војника, да извиђа и узнемирава аварске чете. Избегавајући војнички пут, на ком би се морао сукобити са главном војском непријатеља, опрезан Гудуј се са својим војницима верао кроз кланце и с успехом изненађивао и робио аварске страже и комору. Једна таква победа над овећим једним оделењем Словена и Авара силно је обеселила папу Гргура Великог, кад га је, забринута, обавестио о њој екзарх Италије.

При борбама на западу хаган је хтео да има и савезника. Нашао их је у својим старим пријатељима Лангобардима, ради којих је упутио једно посланство франачком краљу упозоравајући га, да буде у миру колико са њим лично, толико и са њима. Са Лангобардима заједно словенске и аварске чете продире у Истру, палећи и пустошећи све. У јулу 600. год. папа Гргур Велики пишући солунском епископу Максиму каже му, да се много брине и жалости поводом тога, што му овај јавља о опасностима од словенског племена и то тим више, "јер кроз пролаз Истре почеше већ улазити и у Италију." А тешећи га вели му са резигнацијом и са прорицањем рђаве будућности, да се ипак не смућује сасвим ради тога, "јер они, који ће живети после нас, видеће још гора времена!"

Пред зиму 599., почео је хаган акцију и на исток. Пошао је на град Томи, а Приск се пожуре одмах за њим да град брани. Али до веће борбе није дошло целе те зиме. Слабо опскрбљена, ромејска је војска почела да пати од глади и с пролећа, уз часни пост, та њихова невоља је била општепозната. Изненађује, у том часу, један ретко човекољубив поступак аварског господара. Обавештен о тој јуначкој муци, Хаган је преко Васкрса понудио Византинцима примирје од пет дана и послао је гладној војсци довољно хране, да се поткрепи. То је, наравно, знатно деловало на слабљење ратничког расположења. У то време повео је Коментиол другу војску против Авара идући према Никопољу. Код града Јатра дође до борбе, ненадне по Византинце и с тога катастрофалне. Коментиол је, изгубивши потпуно главу у изненађењу, давао сметене наредбе и знатно је допринео, да се окрене у бег и оно чета, што је било спремно да води борбу. У војсци с тога наста опште уверење, да је он учинио издају и намерно упропастио војску. У Дризипери му не дадоше ући у град, него га дочекаше погрдама и камењем, и он посрамљен побеже у Цариград. Његове уплахиране

вести, и изглед бегунаца, изазваше тамо опште запрепашћење. Многи, у паници, помислише да се спасавају у Азију. Цар хитно опреми своју гарду с нешто друге војске и грађана, да чува Дуги Зид и престоницу мислећи, да ће Авари, по старој навици, допрети дотле. Они су доиста и били потерали Коментиола и прогонећи га заузели Дризиперу, кад одједном међу њима наста страشان помор. Самом хагану за један дан умре седморо деце. То омете и потпуно заустави његову војску.

Цариградски сенат одлучи да тражи мир. Царево посланство нашло је хагана у Дризипери још тешко жалосна, али склона за преговоре. Постигнут споразум гласио је да Дунав постане међа између Византије и Авара. Хаган је жртвовао источне, дачке, Словене дозвољавајући Ромејима, да у борби против њих могу прелазити Дунав. Ради чега је он тако поступио није данас познато; али је врло вероватно с тога, што ти Словени нису показивали нимало склоности да врше према њему поданичке обавезе. Они се, очевидно, нису борили са Византијом за то, да би примили аварско господство; њихова жеља била је увек да остану, колико могу, слободни на све стране.

Поред свега његова неуспеха у прошлој борби и поред свега огорчења, које је владало против њега и у војсци и у грађанству, цар и опет именова Коментиола за вођу на Дунаву. Учинио је то на своју штету, јер је сад мржња са побеђеног војсковође преношена и на сама цара. Цар је, међутим, учинио то с надом, да ће Коментиол, поучен скупим искуством, бити у новим борбама много обазривији и да ће упети све своје силе, да спере љагу с имена. Мир, који беше склопљен са хаганом, цар није хтео да поштује. Његова намера беше непоколебива, да снажном офанзивом одбије варваре што даље од Царства и да, осетно кажњени, ти народи из руских степа задуго не помисле приближити се међама моћне Царевине. У Сингидунуму сјединила се у лето 600. год. Коментиолова војска са Присковом и из тврдог Виминација почела, с озбиљним борбама, прелаз преко Дунава. Под вештим водством Присковим они у три велике битке осташе победиоци; у трећој и дефинитивној заглавило је око 15.000 варвара заједно са неким од синова хаганових. Авари узмакоше у банатске долине прикупљајући нове снаге. Приск пође и тамо за њима и разби их поново. Да их дотуче што јаче он посла једно одељење од 4.000 људи, да пређе чак и реку Тису и да их и тамо гони. Тај византиски одред наишао је на другој обали Тисе три гепидска насеља, у којима је све окренуо под нож. Упоран, хаган је скупио нове чете не само аварске, него и од других подложних и застрашених народа и племена, међу којима је било много Словена. И та нова, на брзу руку прикупљена, војска би разјурена, оставивши велик број људи као заробљеника у нападачевим рукама. У ропство паде 8.000 Словена, 3.000 Авара и 6.200 других варвара. Тек тада хаган се реши, да почне молити цариградског господара за милост према заробљеницима и за обзире према себи лично. Цар Маврикије прими аварско посланство и пусти из Томија читаво робље, а Коментиол се те јесени врати с војне старим и готово заборављеним Трајановим путем. Граница је после тога остала потпуно мирна.

За то време Цариград се спремао на страшне кризе. Цар Маврикије није био никад много вољен у својој престоници. Већ раније, при првом Коментиоловом поразу од Авара, било је јавних погрда против њега. Кад је, пред крај 601. год. настала у Цариграду глад, цар је, при једном јавном опходу, био напанут не само погрдама, него и камењем. Рат са Аварима није био нимало популаран. Цару се оштро пребацивало, да је пристрасан и тврдица. Публика је протестовала, што он штити Коментиола, крива за два тешка ромејска пораза, а сувише запоставља у ствари заслужног Приска. Кад је Маврикије, после победе у Банату, за главног заповедника војске место Приска поставио свог брата Петра, под чијим је водством онако љуто страдала војска у походу против Словена, протести почеше да узимају опасне размере. Војска се осећала увређеном и њена дисциплина поче осетно да попушта. Сем свега тога, о Маврикију се био пронео глас, како није хтео откупити из аварског ропства ромејске четнике и како је хаган, разјарен због тога, дао све поклати.

Смењивање Присково беше донекле охрабрило и утученог хагана. Чим му је дошао глас, да је опасни противник повучен, његови људи почињу да постају живљи и окупљају се у подручју око Ђердапа. До Маврикија допре глас, како хаган спрема освету и помишља чак на један поход на Цариград. Забринут, он нареди Петру, да предухитри Аваре и да их напане одмах на левој обали Дунава. Петар се не усуди да крене равно против Авара, него

упути једног свог подзаповедника на аварске поданике Словене. Гудуј, одређени подзаповедник, пређе Дунав и постиже извесне успехе. У свом походу он је био помаган и од Анта, који се овог пута јављају као савезници Византинаца. И многи други аварски поданици беже од хагана, више од страха због прошле катастрофе, него због нових подвига византиских. Византиска војска, пуна неповерења према новом врховном заповеднику, није хтела сад да продире дубље у опасне словенске крајеве и да уопште остаје на левој страни Дунава. Цару се, међутим, чинило, да је преко потребно искористити прошле успехе и метеж аварских поданика и наређивао је с тога, да се офанзива никако не прекида и да се не да даха противнику. Његова је наредба гласила, да војска безуветно мора презимити на непријатељском подручју и да тим потврди успехе и буде лакше спремна на коначне борбе с пролећа. Али, поколебана у дисциплини, војска одби, да се покори тој наредби. На ту упорност војску је нагонило још и то, што због глади није могла да се шаље четама храна из престонице, него им је поручивано, да се снабдевају пленом од непријатеља. На цареве поновне и озбиљне позиве војска одговори тим, што поче отворену буну. За новог цара међу четама би извикан један од бунтовничких вођа, прости и сурови Фокас. Побуну војске поздрави незадовољна престоница и одмах се придружи царевим противницима. 23. новембра 602. Фокас би крунисан, а до мало дана погине Маврикије и пет његових синова. С падом Маврикијевим напуштена је и његова офанзивна политика према Аварима и Словенима. Он је био последњи цар Источне Империје, који је на дунавској линији одбијао навале северних и источних племена, хотећи да државу спасе од варварске најезде.

Нови цар, један од најобичнијих војничких скоројевића, није имао своје државне политике, а добивши власт путем једног преврата сву је своју снагу трошио само на то да свој престо заштити од судбине свог претшасника. Кад су се дигли Перзијанци тобоже да свете Маврикија, а у ствари да искористе трзавице Царства, настале на све стране, "кроз читав исток, и Киликију и Азију и Палестину и све околне земље све до саме царице градова," како каже Димитријева легенда, Фокас напушта северну границу, повисује данак хагану, а сву војну снагу пребацује из Европе у Азију. Тамо ствари иду све горе и Перзијанци, у један мах, постају готово господари северног малоазиског подручја.

У пометености, која је настала у Византији приликом промене на престолу и повлачења војске у Азију, нарочито гледају да се освете и окористе суседна аварска и словенска племена. Првих година Фокасове владе помиње се један већи упад Авара у Тракију; а до мало учесташе и походи Словена. Словенске чете прелазе без напора преко незаштићених граница; силазе у поједина места, заједно са женама и децом; и негде врше пљачке и палеж, а негде се и задржавају. Авари, за то време, шире своју моћ према западу и од 603-610. год. ратују и освајају по фурланском и млетачком подручју не наилазећи нигде на отпор, који би им сломио залет. Ово продирање варвара, успеси Перзијанаца, глад, заразе и личне опачине Фокасове изазваше нове буне у Византији, које, истина, скршише новог цара, али не могоше поправити све оне зле последице, које беше изазвао протекли метеж. Почетком октобра 610. год. Фокас би срушен и измрцварен, а власт уграби главни вођа опозиције, заповедник Африке и један од бољих војвода у борбама против Перзијанаца, чувени и после много хваљени Хираклије.

Словени насељавају Балкан

Главна државна брига цара Хираклија, за читаво време његове владавине беше усредсређена у битности на азиска питања. На то су га нагониле, с једне стране, тешке прилике Царевине у том крају, а с друге и лични интереси. Он је био пореклом с истока, из Кападокије; сву је младост провео у Малој Азији, где је за владе Маврикијеве војевао с Перзијанцима; свој успех против Фокаса имао је у главном да захвали афричким четама и азиским пријатељима. Сем тога, за Византиску Империју посед богатих области Мале Азије и Египта беше једно од животних питања, нарочито ради снабдевања с храном пасивних европских области. Најпосле, притисак Перзијанаца и њихово безобзирно надирање, као и освајање главних места Мале Азије и чак египатске Александрије (619.), тражили су неодољиво, да Царевина предузме енергична средства за своју одбрану. Ради свега тога цар Хираклије је свој главни интерес обратио на исток и одмах, од прве године своје владе, почео тамо војничке акције. Западни део Царевине препустио је, међутим, ако не његовој судбини, а оно свакако далеко спореднијој својој бризи.

Словени су врло добро осећали, да Византиска Империја нема довољно војске, која би могла да спречи њихово надирање на Балкан. Видећи, да су границе недовољно штићене, Словени са Аварима заједно прелазе тамо праћени породицама; а како је све мање било војничких византиских покушаја, да се они силом одбију, то је тип ових прелаза постепено губио карактер војничке борбе. С почетка, Словени иду да пљачкају; а касније, кад је после честих пљачкања плена остајало све мање, они се почињу задовољавати тим, да просто отимају и заузимају туђа напуштена поља и њиве и да место покретних узимају непокретна имања. Код Словена било је вероватно пребегавања и прелажења на византиско подручје још и с тога, да би се избегло суровостима аварске власти, која је била врло тешка. Несумњиво стоји, да су првих година VII века њихови походи необично чести; да највећи део старих градова пропада тих година и да се отад о њима губе трагови. Вести из средине VII века већ јасно говоре о јаким и већ сталним словенским колонијама на Балкану. Процес преотимања и колонизација извршен је, дакле, у том времену, кад је Византија била сва заузета својим тешким и напорним кризама и борбама на истоку.

Словени су били врло експанзивни. Њихова насеља хватају у VII веку од Црног Мора па све до баварске границе, а судећи по јачини њихових чета не изгледа да су била ретка. Год. 611. Словени проваљују у Истру и силно је пљачкају, а у исто време туку се и по Баварској. Друге словенске чете харају по Византији. У Солун се збегло мноштво породица из дунавских, панонских и дачких области, а поименце се спомиње становништво из Ниша и Софије. Солунска легенда св. Димитрија казује, како се дигао огроман словенски народ разних племена, Друговића, Сагудата, Велегезита, Вајунита, Брзита и других (од којих многа, судећи по називу, нису била словенска) и како је опљачкао не само унутрашњост, него како је, на чуновима, стигао и опленио и сву Тесалију, околна острва, грчке отоке заједно са Цикладима, сву Ахају, Епир, велик део Илирика и чак један део Азије, опустошио многе градове и покрајине и напао најзад и сам Солун. Напад је био и са мора и са сува. Да то није имао бити прост пљачкашки напад закључивало се у Солуну по том, што су с нападачима биле и њихове жене са пртљагом, спремне да се настане ту одмах после пада града. Значи, очевидно, да је насељавање Словена већ вршено на тај начин и да су, пре те опсаде Солуна, сасвим доле на југу Царевине, други неки градови, севернији и ближи непријатељу, већ тако прешли у словенске руке. Словенски нападај на Солун и овог пута није успео. Словенски бродари, сувише збијени на чуновима, тако су лоше маневрисали приликом општег јуриша на град, да се велик део лађа сопственом кривицом извртао и изазвао општу забуну код флоте. Сам словенски вођа, Хаџон, био је заробљен и после каменован. Словени ипак не напуштају плана да се некако дочепају Солун и позивају хогана, да им дође у помоћ. Хоган се одазвао позиву, али тек после две године. Он је, прича легенда, купио "сва племена варварска" са Словенима и Бугарима и онда послао коњицу, да посвршава претходне послове и изврши препад. Сам је дошао под град мало касније, са огромном

војском и са потребним справама за опсаду. Али је град и овог пута успео да се спасе упорно бране од свих слојева становништва, а помогнут и од цариградских власти.

У ово време пада и освајање Далмације. Несигурност у њој већ и раније показује понајбоље сакривање и закопавање новца и накита домаћег становништва. У Нарони нађен је закопан златни накит једне хришћанке с новцима цара од Јустина I до Тиберија II, склоњеним сигурно у страху од непријатеља; а у Грабовнику, код Љубушког, био је у једној гомили сакривен гвоздени лонац са златним новцем цара Јустинијана и Јустина II. Далматински градови, с пуно старог богатства, били су од варвара готово по правилу освајани, па рушени. Стара и угледна Салона била је узета, по причању Константина Порфирогенита, преваром (Словени и Авари пресвукли су се у одела ромејских војника), а по градској традицији, забележеној код Томе Архиепископа, после дуге опсаде (око 614. год.). Градско становништво спасавао се на суседне отоке како ту, тако и при заузећу Епидаура. Сем Салоне и Епидаура страдали су том приликом и многи други градови као Дукља, Нарона и Дамавијум (у Босни), а неоштећени остадоше једино Задар и Трогир. Место старе Салоне подигнут је после у близини Сплјет; место Епидаура Дубровник; а место Дукље Бар. Чувена дунавска тврђава Сингидунум страдала је врло много тих времена и потпуно је заувек изгубила своје име. Исто тако и важни Виминацијум и Цибале у Славонији и друга места. Ово страдање градова упада у очи. Оно је, истина, обична појава код свих варварских најезда, али је на нашем подручју било и сувише велико. Сигурно је, да је градско становништво покушавало само да брани свој иметак и да је због тога, и ради пљачке, код нападача појачан бес разарања.

Византија је управо у то доба била најтежа притешњена од Перзијанаца. Год. 614. беше пао у њихове руке Јерусалим, а 619. и далека Александрија. Посед Египта, житнице царевине, беше озбиљно угрожен. Цар Хираклија одлучи с тога, да напрегне сву снагу против толико ојачаног непријатеља и да лично води војску. Да би се колико-толико обезбедио с леђа он нуди Аварима врло повољне увете, ако пристану на то, да буду лојални суседи. Преко посланика би уговорено, да се Хираклије и хоган лично састану у Хираклеји, на домак саме престонице. У свој својој царској слави, с богатим даровима, са блештећом спремом, цар је стигао на заказани састанак. Хоган, међутим, беше припремио заседу да га ухвати и Хираклију је једва успело, да се, прерушен, спасе у последњи час. Сав његов богати царски пртљаг уграбише Авари. У исти мах хаганови људи, искоришћавају општу забуну, појурише према Цариграду, да га узму препадом. Сама варош обранила се без много жртава, али су за то страдала предграђа све до такозваних Златних Врата. Пустошећи Тракију вратили су се Авари кућама водећи мноштво робља (619. год.). Поред свега тога, Хираклије није могао да прекине везе с њима. Опасност на истоку била је још већа; а да води рат на две стране Византија нити је смела, нити би могла. На муци, Хираклије обнавља преговоре с хаганом и прима увете мира, као да је тешко побеђен. Цар је имао да плаћа подвостручен првашњи данак, по 200.000 златника, и још да даде таоце као јемство за мир. Колико је цару било стало до тог да дође до споразума види се још врло добро и по том, што је међу таоцима био и један његов ванбрачни син и један сестрић.

Скловивши мир с хаганом Хираклије се свом снагом баца на Перзију. Осетивши његову нову снагу у борбама перзиски владар Козроје поче да тражи савезнике. Нашао их је, природно, у Аварима, који су били лако готови на погодбу, знајући да Перзијанци немају шта тражити у Европи. У лето 626. год. имао је бити изведен заједнички нападај на Цариград. Перзијанци су требали напасти престоницу са азиске стране, а Авари са европске. Са Аварима су ишли и Словени сачињавајући највећи део њихове флоте. На Петров-дан те године стигоше прве аварске чете пред Дуги Зид. Хаган је кренуо сва себи подложна племена, Бугаре, Гепиде и Словене и са огромном војском опседе Цариград. Словени, који су долазили Црним Морем, беху повели собом и жене, које су биле вешти бродари. Један део Словена придружио се Аварима, по позиву, као нека врста савезника, лакоме на богат цариградски плен. "И земља и море напуни се дивљих народа", каже један савременик; а други вели да стиже "бесни вихор непријатеља, бљујући, као неизмерна пучина, варварски муљ." 31. јула почео је општи јуриш. На једној страни нападали су Авари, а на другој Словени, који су имали прве редове "голих пешака", а друге у оклопима. Они су довели и опсадне справе. На једном делу фронта подигли су дванаест кула, које су по висини биле

равне градским бедемима. Словени су још били добили задатак, да на својим лађама превозе Перзијанце са азиске обале. Али словенски мали чамци нису се могли мерити са византиским бојним лађама. Сем тога, настале су за њих велике незгоде, што су Византинци приметили да се они споразумевају с Аварима помоћу давања знакова ватром, па су их варали. Таква једна превара одлучила је чак исход целог предузећа. Византиски Јермени запалили су ватре у луци код Св. Николе, а Словени, мислећи да су то Авари, кренули су тамо, запали у заседу и тешко настрадали. Хаган, бесан што је због тога онемогућен комбиновани нападај с копна и мора, приписујући пораз не превари, него невештини словенској, даде поубијати и оне који су били спашени. Словенска је погибија била страховита; "услед многе крви зацрвене се морска вода", каже један савременик. Читав залив Златног Рога, где је напанута словенска флота, био је пун мртвих телеса и празних чамаца. Словени после тога узмакоше, а због њих мораде се повући и хоган, порушивши пре куле и затрпавши ровове. Словени су прсли на све стране, "иако их," вели један извор, "нико није гонио". Било је свакако више из страха од Авара, него од Византинаца. Пораз је био завршен 8. августа 626. год.

Аварско-словенски пораз пред Цариградом створио је нову фазу у односима између њих. Поступање хаганово са Словенима, на очиглед непријатељу, деловало је силно на све који су суделовали у борби. Огорчење је, природно, појачавало и то, што се осетило да снага господара није толика, колика се њима чинила; и што је византиска победа обуставила сва богата финансиска средства, која су дотад јачала Аваре и осигуравала им превласт над осталим народима с леве обале Дунава. А своју превласт они су искоришћавали свирепом. Старе хронике говоре о том са страшним примерима. Кад су Хуни-Авари полазили против кога, пише хроничар Фредегар, они су напред слали Словене, а сами би остајали пред табором. Ако Словени победе Авари истрче да узму плен; а ако подлегну они су им давали помоћ. Зими би долазили међу Словене, да се хране, да им узму плен и да спавају с њиховим женама и кћерима. Уз то су им Словени давали и други данак. Руска, такозвана *Несторова хроника* изрично наглашава, да су Авари "насиље чинили" женама словенскога племена Дуљеба. Чак су словенске жене запрезали место коња. С тога је разумљиво да сад, кад се јавила прилика да се почне раскрштавање с Аварима, Словени устају против њих. На подручју данашње Јужне Чешке, Аустрије и северне Словеније побуњени Словени, под водством једног франачког трговца, Сама, успеше чак да створе своју државу, која је трајала две-три десетине година. Саму се негде иза 632. придружио и Дрван, кнез Лужичких Срба, *dux gente Surbiorum, que ex genere Sclavinorum erant*, који је дотле био под франачком влашћу. То је најстарији хисториски спомен српског имена уопште, које ће се после јавити и код словенских племена на југу.

Против Авара не усташе само Словени. После хаганове смрти насташе међу Аварима и Бугарима борбе око наследства. Није потпуно јасно на основу чега су Бугари тражили свој део власти, али је то свакако карактеристично за опадање аварског угледа. У тим борбама страдали су Бугари и један њихов део дошао је Словенима тражећи склоништа; па се после, не зна се зашто, упутио у Италију, у Беневент. Много озбиљнији био је покрет источних Бугара, Уногундура, који становаху на подручју од Дњестра и Азовског Мора на исток. Одметнувши се од Авара, бугарски поглавица Куврат или Курт уђе у ближе везе са Византијом и склопи с њом савез. Цар Хираклије направи чак Куврата византиским патрицијем. Царевини је добро дошао тај сукоб између Авара и Бугара, и она је новог савезника зердно помагала, да би могао истрајати и бити по њу од користи.

Иако је Хираклије, мало после аварско-словенског пораза пред Цариградом, успео да страховито потуче и Перзијанце у бици код Ниниве (627.) и да изазове грађански рат код њих, он ипак није могао да на истоку добије жељени мир. Перзија је била скршена, и никад више није постала озбиљан противник Византије. Али место ње јавља се нови и исто тако опасан противник; чак, по свом свежем замаху и великом верском одушевљењу, готово и опаснији. То су Арапи, звани Сарацени, са новим пророком Мухамедом. Од 630. год. Мухамед постаје неоспоран вођ Арапа. Те године он је у триумфу ушао у Меку, коју је раније морао напуштати, и његова вера *Ислам* осваја нагло све веће кругове арапских племена. Читав покрет има колико верски, толико исто и политички карактер. Наследници Мухамедови са исламском вером врше у ствари и уједињавање арапских племена. Арапи

освајају Сирију, Палестину, Ирак, Западну Перзију, Мезопотамију после Египат и Триполис, и Ислам постаје вера огромне већине народа Мале Азије. Већ пре средине VII века нова арапска држава, изникла нагло као тропски цвет, постаде један од најважнијих чинилаца у Средоземном Базену. Забринут за судбину својих покрајина на истоку цар је спремао нове војске. Али, болестан, он нема више пређашње активности. Крај великих борби, које су почеле између Византије и Арапа, Хираклије није доживео; он је умро 641. год., остављајући државу пред крупним заплетима.

Ово време, од Маврикија до Хираклија, представља период словенског учвршћивања на Балкану. Источна питања беху постављена с више снаге, него западна. На истоку су према Царевини биле организоване снаге једне државе и једног покрета с вођством ретких способности; на западу и северу Балкана јављале су се, међутим, чете, које нису биле новост и које с тога не изгледаху непосредно опасне, и које своје улажење у земље Византије не извођаху под једним вођством, с јасним планом. Борбе између Авара и Словена чињаху се у Цариграду као погодан знак, да ни једна ни друга страна неће бити после њих способна за веће акције, и с тога их пуштаху да се крве чак и на свом подручју помажући једне против других, и то Словене против Авара. Упади тих чета трајали су већ читав један век, и мада непријатни, нису ипак довели Византију пред несавладиве тешкоће; у Цариграду се рачунало, да се с њима може, ако и кад затреба, с нешто напора снаге релативно лако и брзо изаћи на крај. Међутим, захваљујући својим великим масама, Словени су успели, да се распростру дубоко по целом Балкану, а да се на његовом северу и западу дубоко укорене. На том подручју они су брзо постали бројем надмоћнији од урођеника и потискивали су ове, или их временом апсорбовали, на свима линијама.

Доцнији византиски цар Константин Порфирогенит приповеда, с нешто легендарних елемената, да су за време владе цара Хираклија почеле прве сеобе Срба и Хрвата на Балканско Полуострво. Напоменувши, да су Хрвати дошли на југ пре Срба са севера, где су им били најближи суседи, на границама франачке државе, он казује, да су они били "добегли" цару Хираклију у време, кад су Авари заузели Далмацију и опустели је. С царевим одобравањем, и вероватно с нешто његове помоћи, Хрвати су потисли Аваре и настанили се у тој области. У том причању има колико се да проверити, највише истине. Покрет Словена против Авара узео је врло широке размере и борбе Хрвата с њима чине саставни елеменат опште акције. Није случајно ни оно, што се наводи, да су једна племена долазила пре других. Очеvidно, ништа не би било мање стварно, него веровати, да су словенске масе у ово сто година, што смо им кретања могли пратити, долазиле само с једне стране, у једном правцу и у исто доба. Ми немамо никаквих позитивних доказа, да су Хрвати дошли на југ пре Срба, али да је то могло бити, о том нема никакве сумње.

И за Србе је слично причање. Два су брата, казује исти византиски цар, наследила у власти оца; па је један с пола народа кренуо у Византију и дошао све до Солуна. Отуд је и остало име једног тамошњег насеља Србљија, та Σερβλία. После неког времена ти се Словени упутише натраг, али, прешавши Дунав, предомисле се и замоле цара, преко београдског заповедника, да им уступи другу земљу за настањивање. Цар им даде ове од Авара опустошене земље: Рашку, Зету, Неретљанску Крајину, Захумље, Травунију и Конавље. Словенски походи до Солуна доиста су постојали, као и њихово повлачење на Дунав и преко Дунава. За Србе се не вели, да су се борили против Авара, него да су дошли после њихова пустошења. Да ли су ти Срби били раније у вези са Аварима, можда као њихови поданици, нема података, у писаним изворима, али се то са много вероватности може закључивати на основу њихова географског смештаја. Српска насеља у Византији непосредно граниче са областима, где је била аварска власт и где су се у главном одржавали сви ови догађаји, које смо напред помињали.

Сам цар Константин Порфирогенит навео је једно причање, које је несумњиво српскохрватског порекла, а састоји се у овом: да су Хрвати дошли на југ из Беле Хрватске, а Срби из Беле Србије, Бојке, односно нека њихова племена са Висле. На основу арапских писаца путника X века дошло се до закључка, да је Бела или Велика Хрватска обухватала добрим делом источни део данашње Чехословачке; а Бела Србија Галицију и подручје око извора Дњестра и Висле. Врло је вероватно, да су и племена из тих крајева, у вези са

осталим словенским насељима средње Европе, постала активнија после устанка против Авара; и да су ступила и у договоре са Византијом. Да ли је и колико је било Срба и Хрвата на Балкану и у панонској долини и пре тих борби не може се сигурно тврдити, али је вероватно. Вероватно тим више, што се и српско и хрватско име среће дубоко у Грчкој, у Тесалији и Пелопонезу, куд их је бацао талас ранијих похода, свеједно да ли у мањим или већим групама. По нашем мишљењу, словенске миграције (у колико их тако можемо назвати) ишле су током читавог једног столећа кроз цело подручје тамошње Румуније и Мађарске, и сва словенска племена из суседних области, а међу њима и Срби и Хрвати, учествовали су у њима, према приликама, са већим или мањим масама. У борби с Аварима и после њихове пропасти добили су само активни Срби и Хрвати већи замах. Међу словенским племенима на југу та су два убрзо узела водећу улогу.

На истоку, између Дунава и Балкана, Словени, у првој половини VII века, станују у толиком броју, да се читава та област назива Словенском, Σκλαβιννα. Византиски писци веле, да је тамо било седам словенских племена. Исто је тако у VII веку била у словенским рукама и Далмација. Средином VII века та је област у неколико већ била смирена; то излази бар донекле по чињеници, што је папа Иван IV око 642. год. слао свог опата Мартина, да по Истри и Далмацији откупљује робље и светачке мошти. Да су Словени у то доба имали сигурна упоришта на далматинској обали, следи одатле, што су 642. с великом флотом напали у Италији беневентско кнежевство и усудили се искрцати близу Сепонта. Тај им подвиг није успео, али је свакако карактеристичан и за сигурност њихове залеђине и за њихов нападачки дух.

Од балканских покрајина Царевине беше прилично слободна од Словена долина Мораве, главна прометна артерија, која је спајала престоницу с Дунавом и Европом. Словенска насеља туда, у колико их је било, нису долазила до већег израза. У византиској власти остадоше Ниш и Софија све до IX века. Остали делови Балканског Полуострва на истоку и западу, од Бара с једне и Балкана с друге стране, изузимајући приморске градове, беху већ претежно словенска земља. Током прве половине VII века колонизација Словена на Балкану била је већ у главном свршена ствар.

Балканска култура у доба сеобе Словена

Моћна Римска Империја, која је још 229. год. пре Христа почела своја освајања Илирика и која је већ од цара Августа господар Балканског Полуострва, оставила је овде, као и на другим странама у току од неколико векова, дубоке трагове своје државне културе.

Римско-латинска култура померила је, пре свега, дотадашњи утицај грчког језика. Тачније, тај се утицај осећао и на најзападнијим тачкама Балканског Полуострва. Грчку културу одржавале су старе њихове колоније: Аполонија (Појани код Валоне), Епидамнос – Дирахујум (Драч) Лисос (Љеш), Коркира Црна (Корчула), Иса (Вис), Фарос (Хвар), Трагуријон (Трогир), Епетијон (Стобреч). У Сиску је чак остало грчких натписа, и много помена о култу Херакловом. Новац у нашим крајевима био је понајвише грчки; драхме и хемидрахме из Аполоније и Дирахуја ишле су не само дубоко у унутрашњост, у средишњу Босну, него чак и преко Дунава у Ердељ. Илирски краљеви кују новце с грчким натписима. У религији продира култ Хермеса, Пана, Артемиде и Нимфе. После римског освајања грчки је језик потиснут и у вековима после Христа било га је у тим крајевима готово сасвим нестало.

Освојивши ове области Римљани су се одмах дали на то, да их што боље обезбеде за себе. Уводе се наскоро на свим стратешки важнијим местима градови и гарнизони и стварају се добре комуникације. С римским гарнизонима иде употреба и колонизација земље, која бива трајнија, кад војничка служба у овим крајевима постаје наследна. Први низ тврђава почиње с далматинске стране, одакле је настало и прво продирање. С друге стране, у касније време, ширио се римски елеменат и дуж Дунава, стигавши тамо деломично из Јадранског Приморја, а деломично из Маћедоније. Уз активне војнике у тим логорима и око њих било је много ветерана, који су, отслуживши војску, остајали у земљи, као трговци, занатлије, посредници итд. и који су, нарочито, ширили римски утицај.

Врло су брзо, још за првих царева, изграђени војнички путеви. Једна цеста, настављајући се на талијанске, ишла је од Истре све до Скадра, одвајајући један крак за Сисак, други од Салоне на Саву и трећи од Нароне на Дрину. Поред Саве ишао је велики пут од Љубљане и Сиска на Сирмиј и даље до мора, хватајући споредним путевима главна места појединих области. Поред тих главнијих линија било је много краћих и споредних, које су служиле локалним интересима, као линија Нарона – Невесиње или Епидаур – Травунија. Посебно важан пут беше чувени Игњатијев пут (*via Egnatia*), који је спајао Илирик с Маћедонијом и Тракијом. Почињући из Драча, тај је пут водио преко Охрида и Битоља на Солун и служио корисно све до Новог Века. Главни војнички пут, "прастара артерија" од Дунава до Цариграда, био је израђен већ 69. год. Водио је моравском долином и Нишавом на Софију, а одатле, преко такозваних Трајанових врата, долином Марице. Тај пут, (широк око шест метара), поплочан великим полигонима камењем или набијен песком (отуд назив *калдрма* – *καλός δρόμος*), ишао је обично у правој линији. Ознаке су обележавале *миље* (*mille passuum*), с дужином од 1482 метра. Уз пут су биле станице за преноћишта (*mansio*) и за измену коња (*mutatio*), какве се још увек спомињу по Русији. За чување путева и јавну безбедност подизана су мала утврђења (*castella*, *praesidia*) или куле (*turres*). Од Београда до Цариграда била је 31 станица, 43 места за измену коња, и око 670 миља. На такозваним Трајановим вратима, на том путу, била је административна подела Истока и Запада. Тракија је потпадала под префектуру Истока, а читав остали Балкански Полуоток под префектуру Илирика.

Главно место на западном делу Полуострва била је Салона (Солин). За време цара Диоклецијана, који је почео ту у близини да подиже свој величанствени двор, град постаје једно од првих места читаве државе. Порфиригенит каже, да је велик готово као пола Цариграда. Спомен на Диоклецијана (цара Дукљана), који је и умро ту (313.) и био сахрањен у свом маузолеју, претвореном после у стону цркву, очуван је у народу овог краја све до данас. Салона је била административно средиште целе простране Далмације, која је

хватала до Колубаре, и једно од главних трговачких места. Читава обала Јадранског Приморја беше густо засијана мањим и већим колонијама и градовима, од којих су многи, иако настали пре Римљана, добили постепено латински карактер. Почињући од границе провинције Далмације, од Албоне (Лабина) и Фланоне, и од Тарсатика (Трсата), на раскршћу путева за Далмацију и Сисак, већа насеља се у главном држе; тако: Сениа (Сењ), Енона (Нин), Јадер, Јадера (Задар), Трагуријум (Трогир), Нарона (Вид код Метковића), која је била на пловној Неретви као и Онеум (Омиш) на Цетини. У унутрашњости, на реци Крки, развио се главни град Либурије Скардона (Скрадин), у коме је било седиште једног од три далматинских округа и у ком се одржавао сабор (concilium) северне Далмације. Сем тога важна места у унутрашњости беху: Асерија (Подграђе код Бенковца), Нединум (Надин), Бурнум (Шупљаја Црква), Варварија Еквум (Читлук код Сиња), Промона (Тепљу), Нове (Руновић), Municipium Magnum (Баљина Главица) Сикили (Бихаћ, код Каштел Новог), Pons Tiluri (Триљ), Municipium Salvium (Грковци код Ливна), Bistue vetus (Варвара код Прозора), Bistue nova (Зеница). Стари град Далмата, Страбонов "велики град" Делмијон, Делминијум, сачувао је своје име до данас, Дљмьно – Думно, Дувно. На југу од Нароне стајао је Епидаур (Цавтат), средиште јужног далматинског округа. У источној Херцеговини постојао је неки стари град у Потоцима код Мостара и значајан град код Стоца. Велико римско утврђење беше Могорјело код Чапљине. У источној Босни зна се да је нека колонија – colonia Ris... – идентична са Рогатицом и да је била једна још ближе неодређена колонија у Сарајевском Пољу. Домавија, Домавијум код Сребренице беше једно од најважнијих рударских места целе римске државе у овим странама. У Боки Которској најважнији град и понекад седиште илирских краљева беше Ризон, Рисиниум (Рисан); а онда Агрувијум – Грбаљ, Батуа, Будуа (Будва). У Дукљанском Приморју важан је Улциниум (Улцињ) и најјужнија тачка провинције Далмације Елисос, Лисос, Лисум (Љеш). Отуда је један пут водио до унутрашњости према Нишу.

У Покрајини Превалитани беше главно средиште старе Илирске државе, Скодра, до које се долазило воденим путем уз Бојану. Према Ливију, то је била "arx munitissima" и ванредно цењена по свом стратешком значају. Друго важно место била је Доклеа код Подгорице, по којој је читава област добила назив Дукља. Ту је живело илирско племе Доклеата, "Princeps civitatis Doclatium". Неки Кајо Епикадијес сахрањен је у Салтуи, у данашњим Вилусама на Грахову. Стари илирски град је и Метеон, Медеон (Медун). На југу је све време био од великог значаја Епидамос-Дирахијум (Драч).

Лика и Крбава имају исто тако много старих насеља. И само име Лике старог је порекла. Град 'Αλονσοι биће вероватно приморска Лопсика, а ' Ορτοπτελϋτωι - Ortoplinia, Ортопула биће идентична са Стиницом. Друга важнија места су ова: Вегиа (Карлобаг), Монетиум (Бриње), Арупиум (Прозор код Оточца). Преко подручја Јапода у овој области римска насеља нису била јаче развијена. Главни град Јапода Метулум (Муњава код Огулина) пропао је приликом римског освајања. На извору Привилице код Бихаћа било је народно светилиште Јапода. Од свих места унутрашњости најзначајнија је била Сисциа (Сисак), средиште покрајине Савије. Ту је било стециште многих путева и важна тачка бродарства на Сави. Тип старих савских чамаца очуван је у јединственом прехисториском примерку сарајевског музеја. Ради великог трговачког значаја Сисак је имао и своју ковницу новца. Остала су важнија места ова: Андаутонија (Шчитарјево), Сервициум (код Градишке), Aqua Viva (Вараждин), Aquas Jasac (Вараждинске Топлице), Марсонија (Брод), Цибале (Винковци), из кога беху родом два цара, Валентијан I (364-375.) и његов брат и сувладар Валенс (364-378.), затим Мурса (Осек). Од других мањих места на Дунаву и око њега важнија су: Корнакум (Сотин), Кукнум (Илок), Титобургум (Даљ), Бонинија (Баноштор), Рициум (Сурдук), Акуминкум (Стари Сланкамен), Басиане (Петровци код Руме), које је добило име по Басијану, сину Септимија Севера.

Главно место источне Паноније беше Сирмиум, Сирмиј (Митровица), по ком је читава суседна област добила своје име Срем. Поставши колонија већ од времена Флавијеваца он се током III-VI века развио у световну и црквену метрополу. Ту се налазио леп царски двор, амфитеатар, ковница новца и фабрика оружја. У Сирмију је 282. заглавио у војничкој побуни цар Проб, који је, да би запослио војнике, наредио да се саде виногради по Фрушкој Гори и